Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Ağustos 2018
Yıl 11, Sayı XXXV, ss. 749-794.

Journal of History School (JOHS)
August 2018
Year 11, Issue XXXV, pp. 749-794.

DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh1334

Geliş Tarihi: 19.07.2018 Kabul Tarihi: 31.08.2018

MİZANCI MURAD BEY VE JÖN TÜRK İLİŞKİLERİ

Tuğrul OTAÇ[1]

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun "En Uzun Yüzyılı" olarak adlandırılan dönemin ikinci yarısında siyaset, eğitim ve basın hayatında etkili bir konuma sahip olan Mizancı Murad Bey ve onun Jön Türk hareketi ile olan ilişkisi konu alınmıştır. Aynı zamanda, üretmiş olduğu fikirler de kapsam içerisine dâhil edilmiştir. Murad Bey, Jön Türk grubu içerisinde yer alarak, Sultan 2. Abdülhamit yönetimine karşı muhalif bir tavır sergilemiştir, bu sebeple, çeşitli cezalara da çarptırılmıştır. Avrupa'ya geçtikten sonra, Jön Türklerin Cenevre kolunun başkanlığını yapmıştır. Yayıncılık hayatı ise, "Mizan" adını verdiği gazetesinde, fikirlerini yansıtması ile sürmüştür. Bunların dışında, çeşitli roman ve anıları ile döneme ışık tutacak eserler vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mizancı Murad, Mizan, Muhalefet, Sultan Abdülhamit, Jön Türkler.

Mızancı Murad Bey And Young Turk Relatıons

Abstract

In this study, the subject is Murad Bey, who has an effective position in politic, education and press life in the second period that is called as "The Longest Century" of Ottoman Empire and his relations with Young Turk Movement. At the same time, the ideas that he generated is included. Murad Bey showed an opposition attitude towards the administration of Sultan Abdulhamid the Second. In this reason, he received the various punishments. After he came to Europe, he presided to the Geneva Arm of Young Turks. The publishing life of him was maintained by reflecting his ideas in the newspaper that he called "Mizan". Apart from these, he gave various novels and memoirs that will set light to the that period.

Keywords: Mizancı Murad, Mizan, Opposition, Sultan Abdulhamid, Young Turks.

[1] Y. Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Tarih Bölümü

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ekonomik, askeri, siyasi bozuluşunu, ancak 18. yüzyılda anlamaya başlamış ve Avrupa'nın geçirdiği dönüşümler, olumsuz bir şekilde, Osmanlı üzerinde etkili olma sürecine girmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise daha önce başlayan devleti kurtarma çabaları yeni bir boyuta geçmiştir. Merkezi bürokrasiyi kuvvetlendirme yolunda önemli adımlar atılmış ve yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlisi, kabine usulüne geçilmesi ve nazırlıkların (bakanlık) kurulması olmuştur. Bu dönem reformlarının zihniyetinin geldiği nokta, Tanrı buyruğu ya da padişah iradesi dışında insan düşünüşü ile kurallar konabileceğini, gerektiğinde de bunların değiştirilebileceğini gösteren[2] bir yapıdır.

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ilân edilerek kanuni bir belge ile can, mal, namus güvenliği, siyaseten katli uygulamasının kaldırılması, gayrimüslimlerin eşit seviyede haklar elde etmeleri, 19. yüzyılda Batı etkisine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi gücünü sürdürmek açısından yapmaya koyulduğu işlerin önem derecesini göstermektedir. Tanzimat adı verilen dönemin getirdiği yenilikler Saray gücünün karşısına "Babıali Bürokrasisi" ya da "Tanzimat Bürokrasisi" hatta "Babıali Diktatörleri" diye adlandırılan, yönetim gücünü ellerinde bulundurduğu söylenen, bir bürokratik grubu meydana çıkartmıştır.[3] Tanzimat, daha çok devrimci olmayan, sadece faydacı reformlarla kendini ifade eden bir sistem olmuştur. Tanzimat Dönemi'nin öncüsü konumunda bulunanların düşündükleri en kilit nokta, "Batılılaşmak"tır. Bunun dışında, bu dönemde atılan adımların en önemli olanları eğitim alanında yaşanmıştır. Bu da devletin uzman, yabancı dil bilen ve yönetimde etkin bir güç; daha doğrusu kendisine karşı oluşan yapının ortadan kalkması için hem Batı tarzında yeni, hem de sadakatle bağlı olan bir bürokrat sınıfı yetiştirmek istemesinden ileri gelmiştir. Bu sayede Sultan otoritesini ve kontrol mekanizmasını oluşturmuş olacaktır.

Sonraki süreçte ise, Tanzimat'a karşı birtakım tepkiler ortaya çıkmıştır. Bunlar, gizli örgütlenmeler şeklinde yapılanarak bürokratik otoriteye son vermek isteyen gruplardır. Bunun dışında, Müslüman halkın yapılan reformlardan yarar sağlayamaması da en büyük sorun olmuştur. Genç Osmanlılar adı verilen bir grup bu karşıtlığı oluşturmuş daha sonra da fikirlerin açığa çıkmasıyla Paris'e kaçmış ve orada "Basın" yoluyla eleştirilerine devam etmişlerdir. Namık Kemal, Şinasi ve Mustafa Fazıl Paşa gibi bu yapının önemli isimleri ortaya koydukları fikirleriyle büyük bir tesir yaratmışlardır.

[2] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.67.
[3] Bülent Tanör, *a.g.e.,* s.107.

Dildeki yenileşmeden devlet rejiminin ne olacağına kadar birçok alanda kendilerini göstermişlerdir. Bununla birlikte, "Hürriyet", "Vatan" gibi kavramlar artık Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmeye onlarla birlikte başlamıştır. Belirtilmesi gereken en asıl noktalardan biri de "Osmanlılık" düşüncesidir. Dönemin aydınlarının bu görüşü benimsemelerinin asıl sebebi, artık Sultan'a karşı bir sadakat değil, onun temsil ettiği Osmanlı Devleti'ne bağlılığı esas alarak, İmparatorluk topraklarında yaşayan herkesi vatandaşlık bağıyla birlikte bir aidiyet duygusuna bağlamak ve de Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çabalamaktır. Ayrıca, "Devlete bağlılık", "Vatandaşlık" ancak yasa önünde eşit ve de bireysel yeteneklerine göre muamele gören bir yurttaş topluluğu yaratmak[4] suretiyle meydana gelebilir. Bu, Namık Kemal'in fikirlerinde görülmüş ve "İttihad-ı Anasır" olarak adlandırılmıştır. Genç Osmanlılar'ın etkilendikleri kişiler Fransız Devrimi'nin öncüleri olarak bilinen Rousseau ve de Montesquieu'dür. Bu kişiler "Meclis-i Meşveret" kurmak yoluyla da iktidarın paylaşılmasını ve de kuvvetler ayrılığının olması gerektiğinden bahsetmişlerdir. Genç Osmanlılar, kendi içlerinde farklı görüşleri barındıran bir muhalefet grubu olarak tarihte yer almıştır.

1876 yılında Meşrutiyet rejimine geçen Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemi fazla sürdürememiş ve Meclis 30 yıl kadar tatil edilmiştir. Bu dönemde Jön Türkler örgütlenerek, 1889 yılında İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Böylece yeni bir dönem başlayarak ve Abdülhamid rejimine karşı tepki içeren uygulamalar ortaya çıkmıştır. İşte bu dönemde Mizancı Murad Bey, İslamcı görüşleri, Mekteb-i Mülkiye'deki Tarih hocalığı ve bürokrasideki görevleriyle dikkat çekmiş ve bunun yanında Abdülhamid'e reform önerileri sunmuştur. Bundan sonra Paris ve Mısır'a giderek eleştirilerine devam etmiş, Mizan adındaki gazetesini yayınlamıştır. Diğer taraftan, Jön Türkler içerisindeki Ahmed Rıza ile aralarında bir rekabet meydana gelmiştir. Kendisi, adı İttihat ve Terakki olan örgütün başkanlığını yapmış ve merkezi Cenevre'ye taşımıştır. Abdülhamid'in kendisine bir elçi gönderip, İstanbul'a davet etmesi üzerine İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da bulunduğu sırada 31 Mart Vakası ve İkinci Meşrutiyet'in ilanı gibi önemli olaylar meydana gelmiştir. 31 Mart Vakasında yazmış olduğu yazılardan ötürü ömür boyu kalebentliğe mahkûm edilmiştir. Murad Bey bu arada İttihat ve Terakki'nin de İstibdat dönemini değiştirmediğini de beyan etmiştir. Vefatından önceki döneminde ise kendisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına olumlu fikirlerde

[4] Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü,* Ankara: Ayraç Yayınları, 1999, s.167.

bulunurken İttihat ve Terakki'yi ise eleştirmekten geri durmamıştır. Murad Bey, Osmanlı Bürokrasisi üzerinde de eleştiriler yapmaktan geri durmamıştır. Ekonomi konuları ile ilgili görüşler de beyan ederek Devletin, tarıma, sanayiye önem vermesi ve gelişimini sağlaması ile dış borç alımı yapılmamasını beyan etmiştir. Murad Bey, devletin çöküşe geçtiği dönemlerde önemli bir nokta oluşturmuş, fakat görüşleri çelişkili bir yapıya sahip olmuştur.

1. Murad Bey'in Hayatına Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine doğru üst seviyeye ulaşan aydınlanma hareketleri, birçok fikir adamı yaratarak, onlara etkin bir zeminde yer vermiştir. Bunlar arasından çalışmaya konu olan Mizancı Mehmed Murad Bey[*], çeşitli alanlardaki fikirleriyle önemli bir noktadadır. Ayrıca, kendisi ilginç bir şahsiyet olarak bilinmektedir.[5] Murad Bey 1853 yılında Dağıstan'daki Haraki veya Huraki diye bilinen kasabada doğmuştur.[6] Hatıratından anlaşıldığı üzere, Murad Bey'in babası Dağıstan'ın istiklâli için Ruslar ile çarpışan Hacı Murad'ın idaresinde savaşmış ve bu mücahidin hazin akıbetinin tesiriyle, mücadele esnasında doğan oğluna Murad adını vermiştir. Büyükbabası ise Sivastopol zaferi müjdesinin Dağıstan'da duyulduğu zaman dünyaya gelen torununa Osmanlı hayranlığının nişanesi ve bu zaferin hatırası olarak Abdülmecid adını koymuştur.[7] Fakat bu ismin fazla kullanılmadığı gözlemlenmekte, aynı zamanda Ruslar ile savaşan Hacı Murad'ın onlardaki etkisinin ne derece derin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Murad Bey'in doğduğu kent olan Huraki, Rus istilâsında önce dört büyük hanlık ve bir Cumhuriyet-i Şer'iyeden ibaret bulunan Dağıstan'ın Tarhû Cumhuriyeti kısmında bulunan iki bin evlik bir kasabadır. Murad Bey şeceresini, bin-el kadî Mustafa bin-el kadî Tâhâ bin-el kadî Said el Huraki olarak bir münasebetle tespit etmiştir.[8]

Murad Bey'in aile çevresine kendi ifadesinden yola çıkılarak bakıldığında, dayısı, emmileri, emmizadeleri, teyzeleri ve ana tarafından dedesi, büyük pederi ve büyük valideleri[9] görülmektedir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir nokta da, "babamın en büyük oğlu ben…" ifadesinden kendisinin bir kardeşi olduğu çıkarılabilir. Buna ek olarak, Birol Emil'in Zeki Velidi Togan ile görüşmesinden kendisinin İskender Mirza adında bir kardeşi olduğu ve bu kişinin Rus fikirleri içinde eriyip Müslümanları da

[*] Murad Bey'in gençlik fotoğrafı için bknz. Ekler, Ek1.
[5] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu, 7.Baskı,* Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014, s.262.
[6] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 5.Baskı,* İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.79.
[7] Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s.23.
[8] Fevziye Abdullah, "Mizancı Murad Bey", *Tarih Dergisi,* C.2, S.3-4, 1952, s.70.
[9] Birol Emil, *a.g.e.,* s.23.

Ruslaştırma yolunda çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır.[10] Şerif Mardin'in verdiği bilgilerde ise, Murad Bey'in çocukluk yıllarında doğduğu yerin işgal altında olduğu ve işgalci kuvvetler ile ailesi arasındaki ilişkilerin iyi olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte babası, köpeğine bir Rus askerî garnizon komutanının adını takması dolayısıyla üç yıl Rusya içlerine sürülmüştür.[11]

Murad Bey'in eğitim hayatında görülecekler arasında, İslamcı kimliğinin oluşmasında rol alan Arapça, Farsça ve din eğitimi ön plana çıkmaktadır. Ona bu eğitimi veren kişi ise, halasının kocası İsmail Kadı'dır. Sonrasında ortaya çıkacak olan İstanbul'a gitme fikri, aslında hocasının onun başarısı sebebiyle, söyledikleri üzerine şekillenmiştir.[12] Murad Bey, eğitimini Timurhan Şûra Rüşdiyesi ile birlikte daha sonra İstavrogol İdadisi'nde öğrenim görmüştür.[13] Bu sırada Drapper'in Avrupa Medeniyeti Tarihi, Guizot'un Fransa Edebiyatı Tarihi, Jean Jacques Rousseau'nun Cemiyet Mukavelenamesi ve Monstesquieu'nun Ruh-ül Kavanin'ini zevkle okumuştur.[14] İşte burada görüldüğü üzere fikirleri, hem İslamcı çerçeve hem de Batı eserleri çerçevesinde oluşturulmaya başlanmıştır. Bu arada eğitim hayatına giriş yapmak için babasından Rusya'ya gitmeyi istemiştir. Ayrıca, Murad Bey'in Sivastopol Gimnasium'una kayıt olduğunu görmek mümkündür. Buradaki eğitim hayatından sonra İstanbul'a gitmek konusunda bir karar almıştır. Bunlara ek olarak, Abdullah Uçman'ın İslam Ansiklopedisi'nde Mizancı Murad ile ilgili verdiği bilgilerde onun Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olması da eğitim hayatında önemli bir noktayı teşkil eder.[15] Murad Bey'in fikirlerinin gelişmesinde etkili olan düşünürlere baktığımız vakit görülecek fikir adamları, yukarıda verilen bilgide görüldüğü gibi Montesquieu ve Rousseau'dur. Fakat daha çok iki fikir adamını önde tutmasının sebebi ise, genç yaşlarında Rusça yayımladığı gazete ve dergiler de onlardan bahsetmesi, böyle bir ilgi alanı olduğunu göstermektedir.[16]

Murad Bey, 19 yaşında bir genç olarak 1873 yılında Batum üzerinden İstanbul'a ayak basmıştır. İstanbul'a gelmesindeki sebeplerden birinin İsmail Kadı ismindeki hocası

[10] Birol Emil, *a.g.e., s.24.*
[11] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s.79.
[12] Fevziye Abdullah, a.g.m., s.71.
[13] Mehmet Özdemir ve Zekeriyya Kantaş, "Mizancı Murad ve Turfanda mı Turfa mı Romanında Eğitim", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* S.3/2, 2014, s.252.
[14] Fevziye Abdullah, a.g.m., s.71.
[15] Abdullah Uçman, "Mizancı Murad", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.30, 2005, s.214.
[16] Meltem Toksöz, "The World of Mehmed Murad: Writing Histories Universelles in Ottoman Turkish", *The Journal of Ottoman Studies,* 2012, s.351.

olduğu yukarda belirtilmiştir. Diğerlerine bakıldığında, Rusların yaptıkları baskılar ve Murad'ın Halife'ye ve İslam dinine hizmet etme isteği görünmektedir. Bunun dışında, Mithat Paşa'nın sadrazam olması ve kendi arkadaşının vefatı da çocukluk hayalini gerçekleştirmeyi sağlamıştır.[17] Türkçe bilmeyen bu genç[18] öncelikle o dönemin ünlü isimlerinden Adliye Nazırı Mithat Paşa ile görüşmek için onun evine gitmiştir. Murad Bey, Paşa'ya derdini anlatmış ve Sadrazam Esat Paşa aracılığıyla Maliye Vekili Şirvanizade Rüştü Paşa ile çalışması sağlanmıştır.[19] Mithat Paşa bu arada kendisine Sultan Abdülaziz'in yaver yardımcılığını teklif etmiş fakat o, mesleki birikiminin askerlikten daha çok diplomasiye uygun olduğunu belirtmiştir. Türkçe öğrenene kadar ise, Rusça gazeteleri tarayarak gerekli bilgileri Fransızca olarak özetlemek adına Hariciye Matbuat Kaleminde[20] yukarıda belirtildiği gibi Şirvanizade'nin yanında bulunmuştur. Kazım Karabekir'in vermiş olduğu bilgilerde Murad Bey, görevinin altıncı ayında kendisini ikinci rütbeye yükseltme teklif edilmiş, fakat o kendisinden daha donanımlıların üçüncü rütbede olduğu gerekçesiyle, bunu reddetmiştir.[21] Bu arada meydana gelen önemli bir olay da Şirvanizade Rüşdü Paşa'nın Suriye Valiliğine gönderilmesidir. Sebep olarak ise, Abdülhamid'i tahttan indirmek için kurulan planlara katıldığı yönündeki hareketler içinde bulunması gösterilmektedir. O, Suriye'ye giderken yanında Murad Bey'i de götürmüştür. Yoldayken Rodos'ta sürgünde bulunan Ebuzziya Tevfik'i de ziyaret etmişlerdir. Bir süre geçtikten sonra bu sefer Şirvanizade Rüşdü Paşa Hicaz'a tayin edilmiştir.[22] Bu arada Paşa, ailesini de yanına getirmeye karar vermiş ve bu amaçla Murad Bey'i İstanbul'a göndermiştir. Fakat kendisinin ani ölümü üzerine Murad Bey, İstanbul'da kalmıştır.

Bu sırada Paşa'nın konağından ayrılan Murad Bey, yeni açılan Mekteb-i Mülkiye'de Tarih hocalığına talip olmuş, müsabakayı kazanmıştır. Ayrıca bu görevin yanında, Hukuk ve Darülmuallimin'de ders vermiştir.[23] Bu göreve talip olmasındaki amaca bakılırsa, bu yüksekokulda, kendini dinleyen, fikirlerini münakaşa eden, tesir altında kalan nesiller bulup ve bu nesiller istikbalin en mühim mevkilerine namzetmiş olmaları önemli bir rol oynamıştır.[24] Bunun gibi, Ziya (Paşa) ve Namık Kemal ve diğer

[17] Meltem Toksöz, a.g.m., s.351.
[18] Mehmet Özdemir ve Zekeriyya Kantaş, a.g.m., s.253.
[19] Şerif Mardin, a.g.e., s.80.
[20] İbrahim Durmaz, "Osmanlıcılık ile İslamcılık Arasında bir Düşünür: Mizancı Murad Bey ve Siyasi Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* 2014, s.84.
[21] Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti,* İstanbul: TÜRDAV Ofset Tesisleri, 1982, s.468.
[22] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s.80.
[23] Fevziye Abdullah, a.g.m., s.74.
[24] Birol Emil, *a.g.e.,* s.72.

örneklerinin Türk Gençliğinde yarattığı hürriyet duygusu, sonradan Murad Bey tarafından devam ettirilmiştir. Murad Bey, *Mizan*'daki yazılarıyla aydınların ve Mülkiye Mektebi'ndeki serbest konuşmalarıyla gençliğin hürmet ve takdirini kazanmıştır.[25] Bu arada yazmış olduğu "Tarih-i Umumi" adlı eserinden dolayı kendisi, yönetim tarafından ödüllendirilmiştir.[26] Murad Bey'in bu eseri ile birlikte Osmanlı aydınları alışılmış ve sadece olaylardan oluşan bir tarih anlayışından uzaklaşmışlardır. Bu eser, Mükremin Halil Yinanç'a göre, Avrupa Tarihçiliğinin gerçek anlamda Osmanlı Devleti'ne girdiğini göstermektedir. Tevfik Çavdar'a göre ise, o güne değin alışılmış tarih anlatısını yıkan bir kitaptır.[27] Mülkiye'den istifa ettiği 1887 yılına kadar Yahya Kemal'in tabiriyle "bir devr-i istibdatta bir nesl-i ahrar yetiştirmeye" muvafık olmuştur.[28]

Gazeteciliğine bakıldığında, kendisinin 1876-77 yılları arasında Vakit ve İttihad gazetelerinde dış politika ile ilgili yazılar yazdığını görmek mümkündür.[29] 1886 yılına gelindiğinde ise Mizancı lakabıyla anıldığı Mizan gazetesini haftalık olarak çıkarmaya başlamıştır. Mizan gazetesi, eleştiri sistemiyle birlikte kısa süre içerisinde tanınmış ve önemli bir etki alanına sahip olmuştur. Murad Bey'in yönetim ile ilgili eleştirileri şu şekilde meydana gelmiştir: *"Padişah için övgüler yaparken hükûmeti yerden yere vurmak.*" Buna rağmen Mizan gazetesi 1890'da kapatılmıştır.[30] Gazetenin yayımlanma amaçları arasında, Padişah'ın Yıldız'daki görevlilerinin birtakım karalamaları sonucunda Sait Paşa'nın görevinden alınması ile Abdülhamid'in dış politikada belirlediği unsurlardan biri olan, İngiliz karşıtı diplomasi yer almaktadır.[31] Mizan'ın kapatıldığı tarih ile yayımına başlandığı tarih arasında çıkartılan ilk 158 sayısı, onun "İlk Devresi" ya da "İstanbul Devresi" olarak adlandırılır.[32] Diğer taraftan 1890 yılında yazdığı ve 1891'de yayımladığı "Turfanda mı, Turfa mı?" isimli romanı devletin yönetim yapısından dolayı duyduğu hayal kırıklığı ve kendi hayatına benzettiği Mansur Bey'in hayatını anlatmaktadır.[33]

---

[25] Mehmet Özdemir ve Zekeriyya Kantaş, a.g.m., s.253.
[26] BOA.MF.MKT.75.71.1. belge için bknz. Ekler, Ek 2.
[27] Emrah Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umumi'si", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi,* C.4, S.2, 2015, s.115.
[28] İbrahim Durmaz, *a.g.t.*, s.86.
[29] Ferihan Polat ve Gündüz Derer, "Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakâr Batılılaşma Yanlısı Bir Jöntürk: Mizancı Murad", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C.43, S.9, 2016, s.883.
[30] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki(A), 3.Baskı,* Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.46-47.
[31] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s.83.
[32] İbrahim Durmaz, *a.g.t.,* s.87.
[33] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s.83.

Murad Bey, bundan sonraki süreçte Duyun-ı Umumiye komiserliğine getirilmiştir.[34] Bu yeni vazifesinde Murad Bey için mühim olan şey her şeyden önce çevrenin özelliği olmuştur. Beş büyük Batılı devletin, temsilcileri vasıtasıyla bütün yetki ve imtiyazları elinde bulundurdukları bu müessesede, ilk planda gelen Osmanlı Devleti'nin menfaatleri ve bu itibarla görevi yapan kişinin çok dürüst, mücadeleci ve milliyet şuuruna sahip olması önemli noktalardan olmuştur. Murad Bey'in 1895 kışına kadar devam eden görevi, bu vasıflara sahip olduğunu ve imparatorluk memuru sıfatıyla, Avrupa'ya karşı devletin mali hukukunu koruduğunu göstermektedir.[35]

Padişah ile görüşmelerde bulunmuş olan Mizancı Murad, bu görüşmelerde kendi reform planlarını padişaha sunmuştur. Başlarda iyi bir ilişkisi olsa da, Padişah, Murad Bey'in İttihat ve Terakki ile ilişkisi olduğunu düşünmektedir. Fakat tam tersine İttihat ve Terakki'nin sert hareketlerine karşılık olarak cemiyete girmeyi reddetmiştir. Bu arada, Padişah'ın kendisi açısından gerçek yüzünü görmüş ve İstanbul'dan ayrılarak Kırım yolu ile Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir.[36] Sivastopol'a geldiğinde kendisini İsmail Gaspıralı Bey karşılamıştır. Şerif Mardin, bu buluşmanın Mizancı Murad'ın üzerinde tesir etmesinin olanaklı olduğunu söylemektedir.[37] Bu arada Mizancı'nın Paris'e giderek oradan Padişah'a kesin uyarı vermesi de İttihat ve Terakki ile işbirliğine girdiğinin göstergesidir. Bu arada amcası Abdülaziz gibi hal' edileceğini düşünmeye başlayan Abdülhamit, İttihatçıların kökünü kazıma kararı almıştır. Şüphe edilen kim varsa sürgün ediyor, zindanlarda çürütüyor veya izlerini kaybettiriyordu.[38] Mizancı Murad Paris'e gittiğinde Ahmet Rıza Bey de orada bulunuyordu. Mizancı Murad'ın Avrupa'ya kaçışını Midhat Cemal Kuntay anlatıyor:

"*Murad Bey Avrupa'ya kaçmış! Bu cümle bir fısıltı halinde, bütün İstanbul'u dolaştığı zaman, biz çocuktuk. Fakat, bu fısıltı bizim de evimize girmiş, yaşlıların yüzündeki durgunluk bende merak uyandırmıştı; bu meçhul adamın Avrupa seyahati niçin evimizin içinde bir hadise oluyordu? Bunu birkaç yıl sonra anlayacaktım. Cezmi'yi, Tarık'ı okuduktan sonra bana da okumak için veren validem, bir gün bana bir kitap daha verdi.: Turfanda mı Turfa mı? Validem ilave etti: Sakın kimseye gösterme, mektebe götürme! Yasaktır! Yasak olması, eseri, gözümde Cezmilere, Tanklara müsavi yaptı; ve, itiraf ederim ki, Kemal'in ve Abdülhak Hâmidin eserlerinin, o zaman, bence, ve hatta belki benim neslimce değerlerinin bir sebebi de yasak olmaları idi. Gizli okuduğumuz bu*

[34] BOA.İ.DH.1222.95646.1.1. belge için bknz. Ekler, Ek 3.
[35] Birol Emil, *a.g.e.*, s.89.
[36] Meltem Toksöz, a.g.m., s.352.
[37] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.91.
[38] Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.475-477.

kitaplar, o derece olağanüstü büyüktü ki, onların manevi hacimleri bize de sirayet ediyor, ve on beş, on altı yaşında olmamıza rağmen büyük adam oluyordum…[39]

Buraya kadar olan kısımda daha çok Mizancı Murad Bey'in İstanbul'a gelene kadarki yaşamı ile İstanbul'daki kazanımları ve yaşantısı anlatılmıştır. Devam edilecek kısım, kendi yaşamı ile birlikte Jön Türkler ve İttihat-Terakki ile olan ilişkileri çerçevesinde gelişeceğinden, bunlar, ayrı bir başlık altında incelenecektir.

2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Öncesi Jön Türkler İle İlişkiler

1877 yılı içerisinde mihenk taşı sayılabilecek birçok olay meydana gelmiştir. Bunlar arasında, Abdülhamid'in Mithad Paşa'yı sürmesi ve Rusların İstanbul'a yaklaşmaları vardır. Abdülhamid'in baskı yöntemini seçmesinin sebebi, başlarda kardeşi V. Murad'ı tahta geçirmek için yapılan planları öğrenmesi olarak görülmektedir. Bu planların uygulama safhasına konulduğu ilk olay, Ali Suavi'nin Çırağan Sarayı'na baskın girişimi yapması, ikincisi ise Cleanthi Scalieri Aziz Bey komitesinin hazırlıklarıdır.[40] Scalieri Hareketi, Jön Türkler bakımından oldukça önemlidir. Yine burada Mardin'in ifade ettiği "Siyasi Masonluk" fikrinin ortaya çıktığı görülmektedir.[41] 1899'dan itibaren eyleme geçme amacının ortaya çıkmasıyla gizli örgütlenmeler oluşturulmaya başlanmıştır. İlk örgüt Askeri Tıbbiye mensupları arasında kurulmuştur. Bu örgüt İbrahim Temo liderliğinde ortaya çıkmış ve örgüt adı ise *İttihad-ı Osmanî* olarak belirlenmiştir.[42] Teşkilatlanma biçimine bakıldığında, hücre yapısı çok önemli olduğu görülecektir. Kısa zaman içerisinde örgüt, Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytariye, Topçu ve Mühendishane gibi okullarda da yapılanmaya başlamıştır. Abdülhamid bu örgütü, 1892 yılında kendisine bağlı jurnalcilerden öğrenmiştir. Bu durumdan sorumlu olan bürokratlar görevlerinden alınmış, fakat bu kişiler üç ay geçmeden af edilmişler ve sonrasında örgütlenme kaldığı yerden devam etmiştir.[43] 1894 yılına gelindiğinde Mekteb-i Tıbbiye ve Hukuk öğrencilerinin de tutuklandıkları görülmektedir. Bu durumun yansımaları Avrupa basınında, geniş çerçevede ele alınmıştır. İshak Sükûti Bey, bir yandan Ubeydullah Efendi ve Hoca Kadri gibi ulema liderlerini örgütün içine alırken diğer taraftan İsmail

[39] Taha Toros Arşivi, Dosya No: 106/A-132, *Mizancı Murad Bey(Politikacı ve Romancı Olarak).*
[40] Sina Akşin, *a.g.e(A).*, s.27.
[41] Şerif Mardin, *a.g.e(A).*, s.33.
[42] Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki(B),* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980, s.17.
[43] Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki,* İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.16.

Kemal, Mizancı Murad Bey ile iletişime geçerek cemiyete kazanım sağlamaya çalışmıştır.

Bu arada, Adanalı Hilmi Bey'in teşvik etmesiyle birlikte Maarif Nazırı Münif Paşa'da cemiyete kaydolmaya karar vermiştir. Ulemanın cemiyete bu şekilde olumlu yaklaşımlarının olması, önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Ayrıca cemiyet, Paris'teki Ahmed Rıza Bey ve Kahire'deki Ahmed Verdanî Bey aracılığı ile muhalifler arasında iletişim sağlamaya çalışmıştır. Bu arada Doktor Nazım Bey, cemiyetin merkez komitesi adına Ahmed Rıza Bey'e yanlarında yer almasını önermiştir. Ahmed Rıza Bey bu teklifi kabul ederken, cemiyetin adı için baskı yapmış ve bunun sonucunda Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ismi kabul edilmiştir.[44] Akşin'in anlatımlarına bakıldığında, Ahmed Rıza'nın isim konusundaki pazarlıklarının sebebi Auguste Comte Pozitivizminin kendisinde yarattığı etki olduğu açıkça görülmektedir. Buradaki ana fikir, "İntizam ve Terakki" yani "Düzen ve İlerleme"dir. Ahmed Rıza'nın yaptığı telkinler kısmen bir etki yapmıştır. "İntizam"ın ihmali, herhalde derneğin devrimci olduğu ya da olması gerektiği düşüncesinden, "İttihad"ın tercihi ise, Osmanlıcılığı belirterek, örgütün adını Müslüman olmayanlara çekici kılmak çabasından ileri gelmiş olmalıdır. Vurgulamak istenilen noktalardan biri de, Ahmed Rıza'nın bu hareketleriyle sivrilmeye başlamış olmasıdır. Bu sebeple kendisi Paris Şubesi başkanlığını üstlenmiştir. 1895 itibariyle *Meşveret* gazetesini Fransızca ekiyle birlikte çıkarmış ve İttihatçıların ağırlık merkezi haline getirmiştir.[45]

Cemiyetin amaçlarına ve yapısına bakmak, önemli bir yol gösterme aracıdır. Cemiyet'in, ilk aşamada, Paris şubesi ile eylemcilik alanında bağdaşma olmamıştır. İstanbul'da bulunanlar, Sultan 2. Abdülhamid'i tahttan indirmek isteğindeyken Paris'tekiler ise buna karşı durmuşlar ve araları açılmıştır. Cemiyet arasındaki kişilerde, milliyet, kavmiyet, cinsiyet ve mezhep gibi ayrılık yaratacak durumları ön planda tutmayacağını, üyeleri arasında tam bir eşitlik bulunduğunu, her üyenin fikir beyan etmede özgür ve bağımsız olduğunu açıkça belirtir. Ayrıca, insan hakları ve uygarlığın gelişmesinin esası olan "usûl-ı meşveret" temelinde hareket edildiği de belirtilmektedir. Yine ek olarak, Osmanlı saltanatının ve hilafetinin meşruluğu ve devamlılığı koruma altına alınsa da, hukuk çerçevesinde hareket etmedikleri takdirde kanunen gerekli işlem yapılacaktır.[46]

---

[44] Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük,* İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.178-179.

[45] Melis Ergenekan, "Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi", *Global Media Journal,* S.2., 2011, s.108-109.

[46] Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, 9.Baskı,* İstanbul: İletişim Yayınları, C.1., 2011, s.118.

Cemiyet'in üyelerinin jurnaller ile tutuklanması sonrası, değişim başlamıştır. Bu sebeple, Ahmed Rıza Bey'in önderliğindeki Paris şubesi, Hoca Kadri'nin yönettiği Kahire, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Beylerin yönetimindeki Cenevre şubeleri, İbrahim Temo'nun Balkanlar'da yer yer kurduğu küçük şubeler ve Kafkasya'daki şubeler bu alanda eylemci olmuşlardır. Paris şubesi, İstanbul'a göre daha çok merkez rolü oynamıştır. Cenevre şubesinin *Mizan* ve *Osmanlı* gazeteleri ve Kahire şubesinin *Kanun-ı Esasi* ve *Hak* gazeteleri de aynı işlevleri görmüşlerdir.[47] Cemiyet'in kurucularının fikir ve çalışma hayatına bakıldığında, bazılarının biyolojik materyalizmi savunmuş oldukları görülmektedir. Ayrıca Biyolojik bilimler, Anatomi ve Fizyoloji de birinci derece de kendine yer bulmaktadır. Bununla birlikte, "vatanperverlik" Genç Osmanlılar ile başlayan ve devam eden bir fikir olmuştur.[48] Kazım Karabekir'in anlatımlarında Cemiyet'in kuruluşu ile ilgili şu anlatıma yer verilmiştir:

"*Medeni dünyanın her sahada terakki ederek hürriyet ve refaha doğru gittiğini gören ve anlayan milletseverler çoğaldıkça, Sultan Hamid mensuplarının keyfî ve cahilâne idaresile bitkin bir hale gelen halkımızın benliğini kaybederek müstemleke halkı olmaya sürüklendiklerini ve ordumuzun da aciz ellerde ve alaylı zabitler idaresinde günden güne zayıfladığını gören gençler; meşrutî idareyi kurmayı ve onun koruyucusu olmayı hedef tutan İttihad-ı Osmanî namındaki cemiyeti teşkil etmişlerdi."*[49]

Mizancı Murad Bey'in Paris'e gittiğinde, Paris'teki teşkilatın lideri konumundaki Ahmet Rıza'nın onu hükümetin casusu olduğunu düşünmesi nedeniyle soğuk karşıladığı görülmektedir.[50] Mizancı Murad'a göre bu durum, Ahmed Rıza'nın kendisini rakip saymasından dolayı ileri gelmektedir. Bunun dışında Ahmed Rıza'nın düşüncelerinde radikal bazı yanlar vardır. Onun tam tersine Murad Bey, İslâm'a önemli yer ayırmıştır. Ahmed Rıza Bey ise İslâm'ı "doğru" olduğu için doğal ve "sosyal bakımdan yararlı" olduğu için tercih ediyordu. Murad Bey'e göre, Ahmed Rıza onun ılımlılığına itirazlarda bulunmaktaydı. Fakat burada, Murad Bey'in ona "oğlum" şeklinde hitap etmesi Ahmet Rıza'da olumsuz bir düşünce yaratmıştır. Diğer taraftan, Murad Bey Paris'teki ilk yazısında bütün Yıldız politikasının "ikiyüzlülüğe" dayandığı ifadesini gören Ahmed Rıza, Mizancı'nın bu düşünceye nasıl vardığını merak ediyor ve şaşırıyordu. Mizancı buna karşılık kendisine alınmakta ve Cemiyet ile arasında bir fikir ayrılığı olmadığından

[47] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* İstanbul: İletişim Yayınları, C.1., 1998, s.52.
[48] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s.58-60.
[49] Kazım Karabekir, *a.g.e.,* s.28.
[50] Fevziye Abdullah, a.g.m., ss.80.

bahsetmektedir. Kendisinin Cemiyet ile bağının neden belirli bir şekilde olmadığına bakıldığında, Sultan'ı ıslahat yapmaya ikna etme düşüncesinin ortada olduğu görülür.[51]

Murad Bey'in Mısır'a gitmeye karar vermesi ve sonucunda 19 Aralık 1895 tarihinde Kahire'ye ulaştığı görülmektedir.[*] Burada gazetesini tekrar neşretmeye karar verirken, onu destekleyenler arasında, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başkâtibi Arif Bey'in oğlu Hasan Arif Bey, Hidiv'in mensuplarından İzzet Bey, Aleksan Sarafyan Efendi, Nobar Paşa, Başvekil Mustafa Fehmi Paşa bulunmaktadır. Murad Bey Mısır'da neşrettiği Mizan'ın 160. sayısındaki "Vazifedarlar" başlıklı makalesinde sadrazamların yolsuz hareketleri ve görevlerin doğru yapılmamasına yer vermiştir.[52] 164. sayıda yayınladığı "İkiden Biri" adlı makalesinde saraya şiddetle hücum ederken, Abdülhamid'i meşveret usulünü kabule veya hükûmeti terk etmeye çağırmaktadır. Bu makale, İstanbul'da şiddetli bir tepki ile karşılaşmış ve Murad Bey idama mahkûm edilmiştir.[53] Diğer taraftan, İslâm'ın terakkiye engel olmadığını savunurken, çöküşün sebebini ise, güçlü bir hükûmet sistemi öngöremeyen Abdülhamid'e bağlamaktadır. Bu durumu Murad Bey şöyle anlatmıştır: "*... Acaba mühlik ve hayat şiken olan o bela-i mübhem, o maraz-ı mevt neden ibarettir? "Hükümetsizlik"tir. İdare-i mülkte en şedid bir istibdat kisvesi altına girmiş muhrip bir "anarşizm"dir.* Birol Emil'e göre, Murad Bey'in Jön Türkler ile olan ihtilâfını ortadan kaldırmak isteği ile birlikte almış olduğu idam cezasının sebep olabileceğini söylemektedir. Mısır'da 184. sayıya kadar Murad Bey, Abdülhamid ve çevresi hakkında cesur bir tavırla yazan ve ihtilalci üslubunu devam ettiren bir yapı içindedir.[54] Bu sebeple, Abdülhamid yönetimi kendisinin devlete iadesi için birtakım diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Buna ek olarak, Mizan Gazetesi'nin Mısır'daki yayınlarının yasaklandığı hükümet tarafından bildirilmiştir.[55]

1896 yılının Temmuz ayına gelindiğinde, Murad Bey'in Paris'e dönüşü ve Ahmed Rıza'ya muhalefet eden kişilerden Çürüksulu Ahmed, İshak Sükûti, Şerafeddin Mağmumi, Süleyman Nazif ve Ali Kemal gibi Jön Türklerin desteğiyle Cemiyet'in başına geçtiği görülmektedir. Cemiyet'in merkezi bu arada Cenevre'ye taşınmış ve Mizan gazetesi yayın organı haline gelmiştir. Cemiyet içerisinde, Ahmed Rıza grubunun

---

[51] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s.92-93.

[*] Kendisi Londra'ya gittiğinde Lord Salisbury ile bir konuşma yaparak ondan Mizan'ı Mısır'da çıkarmak izni aldıktan sonra Mısır'a hareket etmiştir.

[52] Fevziye Abdullah, a.g.m., s.81.

[53] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. Baskı,* İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s.123.

[54] İbrahim Durmaz, *a.g.t.,* s.104.

[55] BOA.Y.PRK.A.10.83.1.1; BOA.Y.PRK.BŞK.49.51.1.1; belgeler için bknz. Ekler, Ek 4; daha fazla bilgi için bknz. Şerif Mardin, *a.g.e.,*s.101.

"menafi-i milliye"ye aykırı tutumlarından şikâyet ediliyordu.[56] Burada, Niyazi Berkesin bu iki grup için yaptığı tanıma bakılması açıklayıcı olacaktır. Berkes, Ahmed Rıza grubu için Fransız Pozitivizmi ve Auguste Comte çizgisinde, Mizancı Murad Bey'in grubu içinse, Avrupa yani Batı karşıtı bir çizgide olup şeriat hükümlerini savunduğunu belirtmektedir. Ahmed Rıza grubu, Murad Bey grubunun İslâmcılığı ile alay ederken, Murad Bey grubu ise onları dinsizlikle suçlamaktadır. Bu arada, Ahmed Rıza öncesinde Abdülhamid'i Londra'da litografya ile bastırmış olduğu yedi muhtıra ile uyarmıştır. Anlaşılan o ki, durumun devrime doğru gittiğini düşünüyor ve akılcı politikalara başvurulması gerektiğine inanıyordu.[57] Yine Ahmed Rıza ve Mizancı Murad arasındaki ayrımlardan birisine bakıldığında; Ahmed Rıza, Ermeni olaylarının etkili bir noktaya ulaşmasında Abdülhamid'i suçlarken, onun Ermeni politikasını "kıyım" olarak nitelendirmiştir. Mizancı Murad Bey ise, Abdülhamid'in bu politikasını desteklerken, bunun gibi, Girit İsyanı ve 1897 Yunan Savaşı gibi olaylarda, Ahmed Rıza rejimi suçlarken, Murad Bey bu sorunu yabancı devletlerin organize ettiğine inanmaktadır.

Ahmed Rıza, "İttihad-ı Anasır" siyasetinin sözcülüğünü yapmış ve unsurların ayrılması girişimlerine karşılık, Cemiyet'in onlar için destekleyici bir tutum almalarına da etki etmiştir. *La Patrie* gazetesine verdiği 1897 tarihli röportajda Cemiyet içindeki hizipleşmenin kendisinin gayrimüslimlerin yanında yer almasından dolayı ortaya çıktığını belirtmiştir. Mizancı Murad Bey, bu söyleme karşılık gazetesinde, 1876 Anayasası'nın din özgürlüğünü garanti altına alan maddesine bağlılık bildirmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Murad Bey ayrılıkçılık sorunu için, Batılı devletlerin bu işi belki de bir yangın noktasına getirmeye çalıştığını ve Ermeni Sorununun özel bir nedeni olmadığını iddia etmektedir.[58] Bu arada, Ahmed Rıza Bey ve Murad Bey Londra'da bir kısım faaliyetlerde bulunmuşlardır.[59] Murad Bey, İngiltere'de bulunduğu sırada Ermeni ihtilal komiteleriyle Abdülhamid'e karşı ortaklaşa bir cephe kurma konusunda bir kısım görüşmeler yapsa da başarılı olamamıştır. Ona göre, Ermeniler yalnız Osmanlı topraklarında değil aynı zamanda Rus topraklarında da Ermenistan kurabileceklerini düşünmüşlerdir. Daily News ve Westminster gazeteleri de Mizan gazetesi hakkında aleyhte yazılar yazmışlardır.[60] Standart gazetesi Murad Bey ile ilgili haber, Daily Graphic

[56] İbrahim Durmaz, *a.g.t.*, s.104.
[57] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma, 20. Baskı,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s.393-396.
[58] Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, *a.g.e.*, s.119.
[59] BOA.HR.SFR.3.449.69.1.1. belge için bknz. Ekler, Ek 5.
[60] BOA.HR.SFR.3.452.38.1.1. belge için bknz. Ekler, Ek 5.

gazetesi Erzurum Ermeni Piskoposu ile mülakat yapmış ve Daily News ile Daily Chronicle gazeteleri Türkiye aleyhinde yazılar yazmışlardır.[61] Mizancı Murad Bey ile ilgili olarak, Standart gazetesi aleyhte bir neşriyat yayınlamış, Saturday Review ile Glasgow Herald gazeteleri Ermeni Sorunu hakkında aleyhte yazılar yazmışlardır.[62] Bu arada, 1896 yılında İstanbul'da yönetime karşı bir darbe girişimi hazırlanmış, fakat başarılı olamamıştır.[63]

Murad Bey, Meşveret gazetesinde de bir takım yazılar yazmıştır. Fakat burada yazdığı makalelerde, sivri bir dil kullanmamıştır. Kendisi isteklerini meşru yollardan karşılamak isteğindedir. Ayrıca, kurallara riayet edilmesi ve de Türkler ile azınlık unsurların birlik ve beraberlik içinde bulunmasının sağlanmasının gerekliliğinden bahsetmektedir. Kendisi 14 Aralık 1897'de 185. sayıdan değil cemiyetin resmi yayın organı haline geldiği için Mizan'ı 1. sayıdan itibaren yayınlamaya başlamıştır. Gazete isminin hemen altında "*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin vasıta-ı neşriyatıdır"* ibaresi bulunmaktadır. Mizan gazetesi böylece Murad Bey'in "vasıta-i efkâr-ı mahsusa"sı olmaktan çıktığını göstermektedir. Murad Bey bu dönem içerisinde Abdülhamid için, uğursuz, Pinti Hamid, Osmanlılığı ve Müslümanlığı mahvetmeyi kurmuş bir canavar, Allah'ın, Peygamber'in ve milletin en büyük düşmanı gibi sıfatlarla Abdülhamid'i nitelendirmiştir.[64]

Ahmed Rıza Bey'in yazılarına bakıldığında, Cenevre Jön Türkleri ile temasını kesmediği ve onları eleştirmekten de geri durmadığı anlaşılmaktadır. Padişah'ın, yazılarını ve dergilerini satın alacağını anlayan Jön Türklerin dergi kurmayı şantaj aracı saymalarını kınamaktadır. Kendi yazılarının asla satılık olamayacağını düşünmüştür ve bu konuda şöyle söylemiştir:

"Sultan Abdülhamit devrinde herkesin gözü parada idi. Hafiyeler, dalkavuklar hep hediye, imtiyaz almayı düşünürlerdi. Para için şantaj yaparlardı. Parasız bir iş görmeyi kimse tasavvur etmezdi. İşte bunlar benim Paris'te Meşveret'i mutlak bir kişisel çıkarlara hizmet amacıyla yayınladığıma kapıldılar. Padişahtan susmam karşılığı bir şey almadığım anlaşılınca, bir başka taraftan para alıyorum zannedildi."[65]

Murad Bey'in Cenevre'de bulunduğu sırada 31 Mayıs 1897'de riyasetten çekildiği, kendi yazısında belirtilmektedir. Bu kararında Cenevre'ye gidişinin daha önce Meşverette Rıza Bey tarafından kişisel bir seyahat gibi gösterilmesi etkili olduğu gibi, yine Rıza

[61] BOA.HR.SFR.3.452.43.1.1. belge için bknz. Ekler, Ek 5.
[62] BOA.HR.SFR.3.452.48.1.1. belge için bknz. Ekler, Ek 5.
[63] Ayrıntılı bilgi için bknz. Şükrü Hanioğlu, *a.g.e.,* s.214-219.
[64] İbrahim Durmaz, *a.g.t.,* s.106-107.
[65] Melis Ergenekan, a.g.m., s.110.

Bey'in cemiyetin dayandığı istişare ve birlik anlayışına riayet etmemesi de etkili olmuştur.[66] Bunun gibi birçok durum yaşanmakla birlikte, Şerafeddin Mağmumi'nin başkanlığını yaptığı gruptan Murad Bey'e, Ahmed Rıza'yı şikâyet eden mektuplar gelmiş ve bunun üzerine Ahmed Rıza cemiyetten çıkarılmıştır. Fakat burada sorunu düzgünce idare edememiş olan ve de eleştiriye karşı tahammül sınırı alt derecede bulunan Murad Bey de Cemiyetten istifa etmiştir.[67] Cemiyet arasındaki bu anlaşmazlık ise, Abdülhamid için çok büyük bir önem içermektedir. Abdülhamid bu sebebe ilişkin, Ahmed Celaleddin Paşa'yı Avrupa'ya göndermeye karar vermiştir. Cenevre'ye gelen Paşa, Murad Bey ile uzun görüşmeler yapmış ve Sultanın ciddi reformlar yapmak niyetinde olduğunu belirterek ona karşı yapılan bu hareketlerin sona ermesini istemiştir. Murad Bey'in bu teklifi kabul ettiği görülürken, Ahmed Rıza ve İbrahim Temo gibi isimler ise reddetme şeklinde bir tavır göstermişlerdir.[68]

Murad Bey'in gayesi anne ve babasının evlerinin bulunduğu Dağıstan'a gitmek veya hususî idarelerden birinde memur olarak çalışmaktır. İstanbul'a döndükten sonra uzun bir süre Abdülhamid tarafından kabul edilmemiştir. Celaleddin Paşa'nın reformlar yapacak dediği Abdülhamid'in aslında bu şekilde düşünceleri olmadığı Murad Bey ile üç ay sonra yaptığı görüşmede ortaya çıkmıştır. Bu arada Dağıstan'a gitmek için izin alamamış ve Mizan'ı da çıkarma yetkisi verilmemiştir. Daha sonrasında ise, Şura-yı Devlet Maliye Dairesi azalığına tayin edilmiştir.[69]

Abdülhamid, Mizancı Murat Beyi zararsız bir hale getirdiğine ve şöhretini zevale uğrattığına ikna olmuştur. Her türlü teşebbüslerine rağmen ikna edemediği muarızları ise mücadelelerinde sonuna kadar sebat etmişlerdir.[70] Murad Bey'in dönüşünden sonra birtakım çevrelerde, "Jön Türk Partisi ortadan kalktı mı?" şeklinde şüpheler belirmeye başlamıştır. Buna karşılık, Fransızca Meşveret bunu şiddetle şu şekilde reddetmiştir: "*Jön Türk Partisi hiçbir zaman bu efendilerin dönüşünden dolayı dünyada akisler yaratmamıştır. Partimiz böyle küçük sefilliklerin üstündedir. Partinin varlığı şu veya bu şahsa bağlı değildir*."[71]

---

[66] İbrahim Durmaz, *a.g.t.,* s.108.
[67] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s.108.
[68] Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler,* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, s.203.
[69] Fevziye Abdullah, a.g.m., s.84; Murad Bey bu görevi 1908'e kadar devam ettirmiştir bknz. Meltem Toksöz, a.g.m., s.353.
[70] Taha Toros Arşivi, Dosya No: 106/A-132, *Mizancı Murad Bey'in Memlekete Dönüşü.*
[71] Birol Emil, *a.g.e.,* s.199.

Mizancı Murad'ın Cenevre grubundan ayrılmasıyla birlikte, yeni bir düzen ve yapı ortaya çıkmıştır. Başta Tunalı Hilmi olmak üzere, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmet, Reşit, Halil Muvaffak, Âkil Muhtar ve Refik Beyler Cenevre'de *Osmanlı Gazetesi'*ni çıkarmaya başlamışlardır. Bu kişiler, Ahmed Rıza ve Mizancıya göre daha genç ve daha köktenci bir kuşak oluşturmaktadırlar. Ayrıca, Cumhuriyetçiliğe ve Türkçülüğe doğru eğilimleri olduğu görülmektedir. Ahmed Rıza grubu, yeni gazetesinin yayımı sayesinde, bu grup ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu arada, Osmanlı'ya resmi bir ziyaret yapan Alman Kayzeri 2.Wilhelm, Abdülhamid'i oldukça etkilemiştir. Böylece, yapılacak olan Konya-Bağdat demiryolu ihalesi Osmanlı'nın denge siyasetinin de getirdiği etkiyle Almanlara verilmiştir. Bu durum, İngilizlerin yanında olan Abdülhamid'in kız kardeşi ile evli olan Damat Mahmud Paşa'nın oğullarıyla birlikte ülkeyi terk etmesi sonucunu doğurmuştur.[72] Mahmut Paşa ve oğlu Prens Sebahattin ilk başlarda, Ahmet Rıza'nın yanında yer aldılarsa da, daha sonra ona rakip olarak ortaya çıkmışlardır. Ahmed Rıza Bey, İmparatorlukta herhangi bir ayrılmayı değil, merkezi yapının güçlü olmasından yana tavır koymuştur. Ayrıca, Meşveret gazetesinde ayrılıkçı eğilimler taşıyanları düşman olarak nitelendirmiştir. Merkeziyetçilik görüşü, özellikle 1902 Jön Türk Kongresi'nde, muhalif fikirlerle karşılaşmıştır. Burada görülecek kişi ise, müdahaleciliği savunan Prens Sabahattin'dir. Sabahattin "merkeziyetsizlik ve şahsi teşebbüs" hakkındaki esas fikirlerini bir program halinde ortaya koyduğunda, Ahmet Rıza ve arkadaşları merkezin memleket için hayati önem taşıyan damarlardan olduğunu düşünüyorlardı. Ahmed Rıza'nın grubu "İttihat ve Terakki", Prens Sabahaddin'in grubu ise, "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti" idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti güçlü bir yönetime inanıyordu. Ahmed Rıza'nın yanı sıra, Samipaşazade Sezai, Prens Mehmet Ali Paşa, Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir yeni örgütün çekirdeğini teşkil ediyordu. Yayın organı olarak, "Şûra-yı Ümme"t ve "Meşveret" dikkatleri çekmektedir.

Diğer taraftan, 20. Yüzyıl başlarında iki olay Jön Türkleri oldukça derinden etkilemiştir. Bunlar, Rus-Japon Savaşı[73] ve 1905 yılındaki Çarlık Rusya'sındaki devrim girişimidir. 1906-1907 yılları arasında Jön Türklerin Rumeli'deki faaliyetleri hızlanmıştır. Bu örgütlenmede Rumeli'deki subaylar ve bir kısım bürokratlar öncü rolü oynamışlardır. Ayrıca Bulgar ve Sırp bağımsızlık hareketini oluşturan komitelerin de genç Türk subaylara örnek olduğu ortadadır. Bu arada Selanik'te "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kurulmuştur. Bunun dışında "Vatan ve Hürriyet" gibi bir kısım örgütler oluşsa

[72] Sina Akşin, *a.g.e.(A).,* s.53.

[73] Bu savaş ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgede; Rus-Japon savaşı ile ilgili Türk tarafının düşünceleri ve Sultan Abdülhamid'in Rusya'nın Mançurya içindeki ordusuna Hilal-i Ahmer vasıtasıyla yardım gönderdiği ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. BOA.Y.PRK.ASK.225.137.

da daha sonra hepsi birleşerek 1908 Hareketi'nin öncüsü olan "İttihat ve Terakki'yi ortaya çıkarmıştır.[74]

3. İkinci Meşrutiyet ve Sonrasındaki Gelişmeler

İkinci Meşrutiyet'in ilânı noktasına doğru ilerlenirken, birçok önemli olay meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki'nin tam mutabakat ile yoluna devam etmesi büyük bir etken haline geldiğini göstermektedir. Cemiyet, kuvvetini Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde toplamıştır. Cemiyet, Manastır'da yönetim aleyhine bir de "Neyyır-ı Hakikat" gazetesi çıkarmış ve bu merkezlerdeki halkı da örgütlenmeye itmiştir.[75] Amaç bakımından, Osmanlı egemenliğini daha sağlam temellere oturtmak ve "hürriyet" önünde bir engel olarak duran Abdülhamid rejimini yıkmak ön plandadır. Diğer taraftan yöntem ise, paramiliter güçleri harekete geçirmek yani "komitacılık" idi. Cemiyet'in bu yeni halini bir bakıma Alman tarzı bir düşünce yapısı etrafında görmek mümkündür. Alman etkisi ise daha çok reformların yapıldığı askeri okullardaki eğitim sisteminden ileri gelmektedir.[76]

3 Mart 1908 yılında Abdülhamid tarafından merkezden uzaklaştırılan ve örgütlü bir düzen oluşturan Mektepli Subaylar, İngiltere'nin Osmanlı Hükümetine yaptığı 3 vilayete tek vali atanması durumuna karşı çıkmışlardır. Bu sebeple, Rus konsoloslukları hariç diğer konsolosluklara genelgeler gönderilerek "hürriyet" karşıtı olan rejimin yıkılacağı bildirilmiş ve destek istenmiştir.[77] Bu arada Cemiyet'i güçlendirecek ve cesaretlendirecek olaylar yaşanmıştır. Japonya'nın Çarlık Rusya'sını mağlup etmesi ve İngiltere ile Rusya'nın Reval' de Osmanlı'yı paylaşmak için yaptıkları görüşme, Cemiyet üzerinde büyük bir etki yarattı. Yine maaşını alamayan, iyi beslenemeyen ve kötü şekilde giyinmek zorunda olan askerler ihtiyaçları için ayağa kalkmış ve Anadolu'dan Rumeli'ye bir grev dalgası yaratılmıştır. Ayrıca, Rumeli'deki 3. Ordu Birlikleri de buna katılmıştır. İstanbul'a gelen haberler üzerine Selanik'e heyet gönderilmiştir. Fakat Abdülhamid, bu durumun çok önemli olmadığını düşünmektedir. Bu arada, Hüseyin Hilmi Paşa'ya bağlı olan Enver Bey İstanbul'a terfi ettirilmek için çağırılmış, fakat o bunun arkasında başka bir durum olabileceğinden dolayı Resne'de ortadan kaybolmuştur.[78] Reval Görüşmeleri

[74] Tevfik Çavdar, *a.g.e.,* s.20-22.
[75] Mevhibe Savaş, "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki ve Basın," *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi,* 1998, s.3.
[76] Tanıl Bora ve Murat Gültekingil(Ed.), *a.g.e.,* s.126.
[77] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi (C), 8.Baskı,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.53.
[78] Bernard Lewis, *a.g.e.,* s.280.

sonrası 3 gün uyuyamadığı[79] söylenen Kolağası Niyazi Bey, asker ve sivillerden oluşan 400 kişi ile Resne'de dağa çıkmıştır. Bundan sonra, Abdülhamid'e telgraflar çekilerek anayasanın ilânı ve meclisin toplanması istenmiş, ancak olayı bastırmak üzere gelen Şemsi Paşa öldürülmüştür. Aynı zamanda, Arnavutlara da telgraflar çektirilerek Meşrutiyet ilânı istenmektedir. 23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki, "Hürriyet" ilân etmiştir.[80] Abdülhamid'in bu durumu kabullenmemesi halinde, veliaht Reşad Efendi tahta çıkarılacağı ve kalabalık bir ordunun gönderileceği şeklinde bir bildiri yapılmıştır. Padişah da bunun üzerine Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girdiğini ilân etmek durumunda kalmıştır.[81] Meşrutiyet ile birlikte toplumda bir canlanma ve sevinç oluşmuştur. Yazın alanında sansür ortadan kalkmış ve canlanma başlamıştır. Bu ilanın geniş bir çerçevede bulunması adına, Meclis-i Umumi tarafından kabul edilen bir nizamnameyle, bayram olarak kutlanması kararlaştırılmıştır.[82] Bu ortamda, Mizan Gazetesi 30 Temmuz 1908'de tekrar yayın hayatına katılmıştır.[83] Bununla birlikte, kadın ve işçi hareketleri ile siyasal partileşme durumları ortaya çıkmıştır. Sonucunda, Prens Sabahaddin'in yakınındakiler "Ahrar Fırkası"nı kurmuşlardır. 17 Aralık'ta seçim yapılmış ve Ahmed Rıza da Mebusan Meclisi'ne başkan olmuştur. İttihat ve Terakki, parti olarak seçimde önde olsa da, çoğunluk olarak bakıldığında üstünlük bağımsız grubun eline geçmiştir.[84]

1908 sonrası İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet tavrı oluşmaya başlamıştır. Bunlar arasında, Prens Sabahaddin ve Mizancı Murad Bey eski İttihatçı Jön Türk olmaları nedeniyle dikkat çekmektedirler. Bu arada, Fatih Camii'nde Meşrutiyet aleyhine konuşmalar yapılmış ve Yıldız Sarayı'na yürünmüştür. Muhalefetin yükselmesi üzerine İttihat ve Terakki de basın üzerinde otoriter bir yapı kurmaya başlamıştır. Bu arada hükûmetlerin istikrarsız olması da olumsuz bir etkendir.[85] Tarihimizde önemli bir noktayı oluşturan 31 Mart Vakası, bu ortamda meydana gelmiştir. Bu ayaklanmayı başlatan olay ise, muhalif grupta yer alan gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin İttihat ve Terakki'ye yüklenmesidir. Cinayetten yedi gün sonra 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) günü muhalif olan alaylı askerler şehirde "şeriat" sloganlarıyla yürüyerek büyük olaylara sebebiyet vermişlerdir. Ayaklanmanın dini tarafında, Derviş Vahdeti ve onun İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti ile Volkan gazetesi vardı. Bu arada Prens Sabahaddin'in yerel yönetim anlayışını kendilerine uygun gören Arnavutlar da ayaklanmaya destek verdiler.

[79] Tanıl Bora ve Metin Gültekingil, *a.g.e.,* s.126.
[80] Bülent Tanör, *a.g.e.,* s.176; Sina Akşin, *a.g.e.(c).,* s.53.
[81] Bernard Lewis, *a.g.e.,* s.284.
[82] BOA.HR.SFR.04.578.4.
[83] Mehmet Özdemir ve Zekeriyya Kantaş, a.g.m., s.254.
[84] Sina Akşin, *a.g.e.(c).,* s.57.
[85] Tevfik Çavdar, *a.g.e.,* s.39.

Bununla birlikte İttihat ve Terakki'den memnun olmayan İngilizlerin de ayaklanmada parmağı olduğuna dair bulgular vardı.[86] Bu arada Sadrazam ve Meclis Başkanı Ahmed Rıza görevlerinden alınmışlardır. İsyancıların, Yıldız Sarayı'nda Abdülhamit lehine gösteriler yapmış olmaları büyük bir ciddiyet taşımıştır. Bu arada İttihat ve Terakki'nin Rumeli'deki kuvvetlerine ayaklanma haberi gönderilmiştir. Makedonya'daki cemiyet, Tevfik Paşa'nın kabinesini tanımayı reddetmiştir. Cemiyet, İsmail Kemal, Mizancı Murad, Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa, Padişahın mabeyincilerinden Emin Bey gibi bazı Ahrar Fırkası üyelerinin tevkif edilmesini istemiş ve 4 Nisan'da işi lafta bırakmak niyetinde olmadığını göstermek için harekete geçmiştir.[87]

Selanik'te ayaklanmaya karşı Harekât Ordusu kurulmuş ve başına Mahmud Şevket Paşa geçmiştir. Enver Bey ve Mustafa Kemal de bu ordunun unsurları arasında olmuşlardır. Ordu, 23 Nisan günü İstanbul'a ulaşarak, şehri kontrol altına almıştır. 31 Mart Vakası yaşanırken, birtakım olayların da Adana ve civarında Türkler ile Ermeniler arasında meydana geldiği görülmektedir.[88] Olayların devam ettiği sürede, sıkıyönetim ilan edilmiş[89] ve ikinci-üçüncü orduların kışla ve karakolları ele geçirmesi sayesinde, durum kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.[90] 27 Nisan gününde ise, Şeyhülislam'dan alınan fetva sonucunda, 2. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Böylece, Hüseyin Hilmi Paşa yeniden sadrazam olmuş ve Meclis yeniden açılmıştır. Anayasada ise, 1909 yılında birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan, İçtimaat-ı Umumiye (Toplantı), Matbuat (Basın), Matbaalar, Tatil-i Eşgal (Grev) ve Cemiyetler ile ilgili yasalar en önemlilerini işaret etmektedir. Ayrıca, Sarayın harcamaları kısılarak, bürokrasideki maaşlar azaltılmış ve tasfiye süreci başlamıştır. Bu arada, Mahmud Şevket Paşa da 3 yıl kadar sıkıyönetim komutanlığı yapmıştır. Sıkıyönetim, aslında, İttihat ve Terakki'nin kendi otoritesini sağlamlaştırmak adına hayata geçirdiği bir uygulamadır. Burada belirtilmesi gereken nokta, Mahmud Şevket Paşa ve İttihat ve Terakki'nin Almancı özelliklerini barındırmaya devam etmesi ve İngilizlerin onlara karşı olmasıdır.[91]

---

[86] Bülent Tanör, *a.g.e.,* s.188.
[87] Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İstanbul: Sander Yayınları, 1971, s.74.
[88] Bernard Lewis, *a.g.e., s.293;* Adana'daki olaylar ile ilgili olarak daha fazla bilgiler için bkz. Emine Duran Pancar, *1909 Adana Ermeni Olayları*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erciyes Üniversitesi, 2004, ss. 4-112; Oğuzhan Öztürk, *1909 Ermeni İsyanı ve Meclis-i Mebusan'da Görüşülmesi (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi'ne Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü: Niğde Üniversitesi, 2004, ss. 23-61.
[89] BOA.BEO.3541.265546.
[90] BOA.MV.127.10.
[91] Sina Akşin, *a.g.e.(c).,* s.62-65.

Mizancı Murad Bey, İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar durgun bir siyasi hayat geçirmiştir. Meşrutiyet'in ilanını destekleyici bir yaklaşım göstererek, gelecek için çalışılmasını önermiştir. Başka bir noktada Murad Bey, İslamcı kimliğinden dolayı Hilafet üzerinde ısrarla durmaktadır. Ona göre, Halife sadece Osmanlı coğrafyası içerisindeki Müslümanlara hükmetmekle görevlidir. Diğer yandan, Murad Bey ve onun fikirlerini benimseyenlere göre İttihat ve Terakki otoriter bir yönetim oluşturmaktadır. Onun suçlaması da diğerleri gibi İttihat ve Terakki'nin "pençe-i istibdat" kurduğu yönündedir. İttihat ve Terakki'ye muhalif duruşuyla dikkat çeken Volkan Gazetesi'ne paralel olan görüşleri vardır. Buna göre, devlete hâkim olunmalı, kanunları batıcı bir duruma getiren "Avrupa delisi üç dört adam" diye nitelendirilen Cemiyet'in elinden güç alınmalıdır. Onlara göre, İttihat ve Terakki'yi yıkacak olan güç, İlmiye sınıfı ve Ordu bünyesindedir. 31 Mart Vakası da bu görüş ve istek üzerine meydana gelmiştir.

Diğer taraftan, gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi üzerine Murad Bey ve diğer muhalifler ile onun cenazesinde bulunmuştur. Ayaklanma ile birlikte meydana gelen olaylar ve Harekât Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi üzerine yazdığı yazıda Ulema'dan bu olayları durdurmaları için destek istemiş ve anayasa savunuculuğuna başvurmuştur. Bununla birlikte muhalifler ile birlikte görünmesi ve ayaklanmayı yapan askerlere iltifat ettiği "İnkılab-ı Sahih" başlıklı yazısı kendisinin Divan-ı Harbe gönderilmesine neden olmuştur.[92] Bu yazı üzerine İttihat ve Terakki'nin eski liderlerinden İbrahim Temo Mizan gazetesine gitmiş ve Murad Bey ile tartışmıştır. Aslında Murad Bey ondan tepki değil destek beklemiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin İbrahim Temo'ya karşı yaptıklarına rağmen onu halâ savunduğunu belirtmektedir.[93] Bundan önce de, Mizancı Murad Bey, Nazif Sururî ve eski bir Şeyhülislamın oğlu olan Cemil Molla ile birleşerek meşrutiyet aleyhtarı yani İttihat ve Terakki idaresine karşı bir grup kurmuştur. Bu fesat Babıâli tarafından ortaya çıkarılmış; Murad Bey tutuklanarak sürgün edilmiş ve yandaşları da hapse mahkûm edilmiştir.[94] Mizancı Murad Bey bu durumu şöyle açıklar:

"*...Ve sâlisenbei Daire-i Askeriyye'de bir odaya kapayarak ve önüne nöbetçiler ikame ederek fi'ilen hürriyet-i şahsiyemi imha ve izâhale eden Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerini mes'ûl addeder ve âtîyeniktizâ eden teşebbüsât-ı kanuniyyede bulunarak istifa-yıhakk-ı meşru'a muvaffak olmak imkânını tehyi'e emeliyle işbu protestonamenin keşidesine müsâra'at eylerim.*[95]

[92] İbrahim Durmaz, *a.g.t.*, s.110-116.
[93] Bilgin Çelik, "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945), " *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayınları,* C.12., S.1., 2010, s.89.
[94] Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.50.
[95] Celile Eren(Ökten) Argıt (Haz.), *Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1977, s.45.

Hapiste bulunduğu süre içerisinde İbrahim Temo kendisini ziyarete gitmiş ve Murad Bey buna çok sevinmiştir.[96] 31 Mart Vakası sonrasında Mizancı Murad Bey'in Abdülhamid ile gizli planlar yaptığı ve sadrazam olmak gayesi taşıdığına dair rivayetler çıkması ile birlikte tutuklanmış ve kendisine on altı saat yemek verilmemiştir. 18 Mayıs 1325 yani 31 Mayıs 1909 gününde Divan-ı Harb tarafından mürteci olmadığına karar verilmiş, ancak vakanın ertesi günü 1 ve 2 Nisan'da neşrettiği makaleleri sebebiyle[97] müebbet olarak kalebentliğe mahkûm edilmiştir.[98] Bu durumu ise şöyle ifade eder:

"... İki günden beri tahliye olunmak üzere Dîvân- ı Harb huzuruna davet olunmaklığıma intizâr ediyordum. İşin te'ehhürücâlib-i merak olmak ile beraber asla dâ'î-yi endişe değildi. Böyle bir sırada kal'a-bendliğe "mahkûm" olduğumu öğrenmiştim! Yalnız ben değil, bunu bana haber veren küçük kerimem bile kahkahadan kendini alamıyordu. Dîvân-ı Harb beni mâhkum edecek zemin bulamayınca Hareket Ordusu Kumandanlığı işe karışmış, güya Rumeli'nin bazı taraflarında efkâr-ı umumîyeyi teskin etmek için bu harikaya lüzum göstermiş. Bunu da "vatan için fedakârlıklar icrasına alışmış" olan benden fazla bir nümûne şeklinde iltimas ediyormuş! Şu mahkûmiyeti o güne kadar biriktirdiği mesmûâtıylatevfîk edemeyen oğlum mahkûmiyetimin neye binâ ettirdiklerini sâhib-i zamana sorar. Makamına mahsus bir tavr-ı hâtifâne ile: Asmadık a, ona şükredin, der."[99]

Bununla birlikte Midhat Cemal Kuntay'ın bu konuya ilişkin verdiği ifadelerden anlaşıldığı üzere, Murad Bey'in ölüsünün İttihat ve Terakki için dirisinden daha zararlı olduğu belirtilmektedir. Sonrasında Talât Paşa'nın insafı ile kendisine maaş bağlandığı da söylenmektedir.[100]

Murad Bey, Rodos'ta sürgünde bulunduğu sırada, "Osmanlı Tarihi" çalışmasına başlamıştır.[101] Yine bu dönemde bir rahatsızlık geçirmesi nedeniyle, kendisinin Rodos'tan Midilli'ye nakli istenmiştir[102] ve bu talep üzerine Midilli'ye gönderilmiştir. 1913 yılına gelindiğinde, yazmış olduğu "Tatlı Emeller Acı Hakikatler" adlı eseri nedeniyle af kararı çıkarılacakken, bu gerçekleşememiş ve 1 yıl daha Midilli'de

[96] Bilgin Çelik, a.g.m., s.89.
[97] Fevziye Abdullah, a.g.m., s.87-88.
[98] BOA.3568.267583.001.001. belge için bknz. Ekler, Ek 6.
[99] Celile Eren(Ökten) Argıt (Haz.), *a.g.e.*, s.99-100.
[100] Taha Toros Arşivi, Dosya No: 106/A-132.
[101] Meltem Toksöz, a.g.m., s.353.
[102] BOA.DH.MUİ.098.02.16.01.02. belge için bknz. Ekler, Ek 7.

kalmıştır.[103] İstanbul'a döndükten sonra Murad Bey, oğlu ile birlikte Avrupa'ya tedavi amacıyla gitmiş ve daha sonra Anadolu Hisarı'nda bulunan evine geri dönmüştür.[104] Murad Bey bu arada Hürriyet ve İtilaf Fırkasının gazetelerinde İttihat ve Terakki'nin politikalarını eleştirmiştir. Bununla birlikte, Peyam ve Peyam-ı Edebi'de Osmanlı Tarihi'nin okutulma yollarını belirtmiş, Said Paşa ile ilgili görüşlerde bulunmuştur. Bunlar, onun hayatının son demine geldiği günlerdeki yapmış olduğu faaliyetlerdir. Murad Bey yine son günlerini kızları Saffet ve İffet Hanımlar, oğlu Ömer Faruk ve ev halkı ile birlikte geçirmiş 15 Nisan 1917'de ise hayata gözlerini yummuştur.[105]

4. Murad Bey'in Çeşitli Konulardaki Görüşleri

Murad Bey'in kişiliğine ve karakterine bakıldığında gayet dürüst ve İslamcı bir kimlikte olduğu, ahlaki değerlere çok önem verdiği görülmektedir. *Turfanda mı Turfa mı* adlı romanındaki başkarakter Mansur Bey, aynı onun gibi bir yapıya sahiptir. Fakat bu durum, kendi anlatımından ve belki düşünce dünyasından ileri gelse de, yaşam pratiğinde pek de öyle gelişmemiştir. Buna ilişkin olarak, aslında düşüncede olan tablo; ikisinin de sürekli yeni ve doğru işler yapmaya çalışması, fakat sürekli önlerine bazı engeller çıkması, şeklinde meydana gelmektedir. Bu konuda Birol Emil'in yaptığı analiz ise, Mansur Bey karakterinin fikirleri, davranışları ve çevresiyle, hatıratından, hususi mektuplarından, Mizan makalelerinden tanınan Murad Bey'in ta kendisi, daha doğrusu kendisinin idealleştirilmiş ve romanlaştırılmış bir örneği şeklindedir. Murad Bey'in, Jön Türklük devresinde, Avrupa'dan ailesine gönderdiği mektuplara zaman zaman "Mansur" imzasını attığını ilave etmiştir.[106]

Mansur Bey, çalıştığı yerde kesinlikle hak ve hukuka dikkat eden, namuslu bir adamdır. Ayrıca onun karşısında yer alan Zehra Hanım da onun gibi dürüst, namuslu ve piyano gibi müzik aletleri çalabilen bir kişidir. Mansur Bey ve Zehra Hanım aslında çocukluktan tanışmaktadırlar. Mansur Bey çocukken sürekli Zehra Hanım'ı kızdıran ve dalga geçen birisidir. Bu nedenle İstanbul'a geldiğinde ondan sürekli özür dilemek ve pişmanlığını göstermek peşindedir.[107] Bu kısımda da görüldüğü üzere, kendisini görmek istediği şekilde ve karşısındakini de ona uygun bir yapıda çerçeveye almıştır. Olumsuz bir davranış sergilediğinde dahi, bunu yaptığından dolayı pişman olarak bir olgunluk göstermesi de, hayatını bulunması gereken noktaya koyduğunu göstermektedir.

---

[103] Fevziye Abdullah, a.g.m., s.88. bu kaynakta 1913 tarihi verilirken diğerinde 1912 tarihi geçmektedir; Ferihan Polat ve Gündüz Derer, a.g.m., s.884.
[104] Meltem Toksöz, a.g.m., s.353.
[105] Birol Emil, *a.g.e.,* s.223-224.
[106] Mehmet Özdemir ve Zekeriyya Kantaş, a.g.m., s.255.
[107] Kerim Çetinoğlu(Haz.), *Turfanda mı Turfa mı?,* İstanbul: Beyaz Balina Yayınları, 2005, s.27.

Mansur Bey annesinin ölümü sonrası İstanbul'a gitmeye kesin karar vermiştir. Amcasının evine misafir olarak gelen bir Yüzbaşı'nın ancak Fransa'ya gidildiği takdirde adam olunabileceğini söylemesine Mansur Bey karşı çıkar: *"Ben Fransa'yı istemem. Ben İstanbul'a gideceğim"* der. Yüzbaşı bu durum için gerici bir fikir tanımlaması yapar ve babası gibi onun da gelecekte bir bela olacağını söyler. Sonrasında ise, eğitimini düzgün bir şekilde bitirdikten sonra nereye isterse gidebileceğini belirtmektedir.[108] Bu tarafta ise, Murad Bey'in fikri dünyasında uygulamak istediği çalışmalar için Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar önemli olduğunun altı çizmiştir.

Mizan gazetesinde "Maarif Nezareti" ile ilgili olarak yazmış olduğu yazıda eğitim ile ilgi durumdan da bahsettiği görülmektedir. Hicri Receb ayının 4. günü 1327 de yani 22 Temmuz 1909 tarihli bu yazısından bir giriş olarak eğitimin ne olduğu konusunda bilgilere bakıldığında:

"Medeniyet insanların tekamili vasıl aks gaye-i saadet olmaları demekdir. Bu da ilim ve marifetle olur. Maarifet ise istirahat-ı bedeniyye, müsellemat-ıfikriye ve serbesti-i tedris ve tedrisle istihsal olunur. Hürriyet-i serbestisi ma'dum olan memleketlerin maarifet ve medeniyetleri de mahdud ve mefkud olur. Cenab-ı Allah velkelam kitab-ı celilinde peygamber-i zişanına okumayı ve yazmayı ta'limat buyurduğu gibi peygamber-i zişanda beşikten mezara kadar ilme talib ol buyurmuşdur ki maarifin dincede ne derecede matlub ve mültezim ehemmiyetle olduğu bununla anlaşılır."[109]

Böylece Murad Bey'in eğitime bakış açısında, dinin rolünün yadsınamayacağı görülmüştür. Ayrıca, medeniyete ulaşmak için ilim ve eğitime önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Murad Bey romanındaki Mansur Bey üzerinden İslami kimliği hakkında bilgiler alınabilmektedir. Mansur Bey'in İstanbul'a geldiği sırada söylediği sözler ve verdiği tepkiler bu durumun gerçekliğini göstermektedir. "*Ah Canım İstanbul! Makam-ı Hilafet-i İslamiye, Merkez-i Saltanat-ı Osmaniye bulunan İstanbul'a kavuşmak!"* İstanbul'un İslam ve iman için ne demek olduğunun bir çerçevesini çizmektedir. Bununla birlikte yabancı okullarına bakışını da görmek mümkündür. Ayrıca, *" yeryüzünün halifesi Osmanlı Sultanının bulunduğu kutsal yeri! İşte ümmetin ikinci kıblesi! Bunca zamandır hasretiyle yanıyordun. İşte göz önünde duruyor. Bak, bak da ateşini gider!"* diyerek,

[108] Kerim Çetinoğlu, *a.g.e.*, s.31.
[109] Mehmed Murad, "Maarif Nezareti," *Mizan Gazetesi*, 22 Temmuz 1909, s.4.

kendisinin dini kimliği ile saltanat ve hilafete bakışı göz önüne gelmektedir. Tarih ile ilgili olarak söyledikleri ise, şöyle olmuştur:

"Şu kutlu, seçilmiş memleketi bize nasip eden Cenab-ı Nazım-ı âlem bizi fıtraten güzel ahlak ile de onurlandırmıştır. Tarihimiz kahraman alaylarıyla dolmuş taşmıştır. Bir taraftan Osmanlar, Orhanlar, Hüdavendigârlar, Yıldırımlar, Çelebiler, Fatihler, Yavuzlar... Öbür yandan Alaaddin Paşalar, Çandarlızadeler, Sokullular, Köprülüler… Hanedan yine o Hanedan-ı Âlidir, bendegân yine sadık ve fedakâr bendegândır. Mustafa Reşit Paşa'yı yetiştiren millet yine bu millet değil mi? Türlü türlü sıkıntılardan çıkan geçici bir durgunluk gelmiş. Heybet ve azamet-i Osmaniye'nin yine celadetnüma olması için her nasılsa meydan almış bulunan cehaletin zalim perdesini kaldırarak fikirlerin aydınlanmasından başka bir şey lazım mı? Abdülmecid'in eserlerinden, İkinci Mahmud'un eserlerinden anlaşılması gereken bu değil mi? Büyük bilgelik başka nedir ki?..."[110]

Buradan anlaşılacak olanlar, aslında Osmanlı'nın yüksek noktasında bulunan Sultanlar ile şimdikilerin arasında fark yoktur şeklindedir. Yine, onları da, şimdikileri de bu millet yetiştirmiştir. Hepsi devletin ve milletin güçlü olması için çalışmışlardır. Geleceğin maziden daha iyi olacağı ile ilgili olan inancı ise, belki de kendi dönemindeki yetişmişlerle birlikte aydınlanarak devlet ve milleti dışarıya karşı daha güçlü hale getireceklerini göstermektedir.

Politikaya olan düşkünlüğü, Marsilya'da bulunduğu sırada gazete ve Osmanlı ile İslam ülkelerinden kitapları dikkatle okuduğu görülmektedir. Tıp eğitimi görürken dahi bu şekilde kendisini okumaya vermesi dikkat çekicidir. Daha çok, Tarih, Hukuk, Uluslararası İncelemeler ve genel olarak Siyasal Bilimlere yönelik eserler burada ön plana çıkmaktadır.[111] Bununla birlikte, Mansur Bey'in devlet memuru olarak Dışişleri'nde görev alma isteği, yine Murad Bey'in istekleriyle örtüşmektedir. Burada Mansur Bey'in sadece geçimine yetecek kadar para istemesi de hem dini kimliğinden hem de devletin içinde bulunduğu durumdan kaynaklandığı söylenebilir. Murad Bey'in devletin içinde bulunduğu konumla ilgili olarak yaptığı yorumlardan ise, bürokrasi içerisinde bulunan kişilerin devletin gücünü emdikleri, doğru düzgün çalışmadıkları ve işlerinin haklarını gereği gibi yerine getirmedikleri ve bu durumun da devleti kötü bir duruma soktuğu anlaşılmaktadır. Bunun için kendisinin "Asalak Yıldız Bürokrasisi" şeklindeki tanımı açıklayıcı olmaktadır.[112] Romana geri dönüldüğünde, Mansur Bey'in eğitim ve devlet ile topluma hizmetin ne demek olduğundan bahsettiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili

[110] Kerim Çetinoğlu, *a.g.e.,* s.9-20.
[111] Mehmet Özdemir ve Zekeriyya Kantaş, a.g.m., s.259; Kerim Çetinoğlu, *a.g.e.,* s.38.
[112] Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, *a.g.e.,* s.151.

olarak: "*Devlete, topluma hizmetti olmayan insanın hayvandan farkı kalmaz. Zor olduğunu teslim ederim, fakat hizmette bulunmak lazım olduğunu da unutamam.*" Kendisine sorulan maaş ve rütbeyi reddetmesine karşılık olarak ifadeleri şöyledir:

"Hizmettir! Maddi kazancı kastediyorsanız yorgunluktan ibaretti. Fakat manevi istifadem çoktur. İnsanları, usulü eksik olup muhtaç olduğumuzu öğrendim. Biz doktorlar hastalığı başlangıçta teşhis etmeye çalışırız. Size iki sözle arz edeyim: Eğitim ve edep. Bu ikisi gerçekten önemlidir. Fakat halkımızın yaratılış özelliği midir bilmiyorum, bunu sadeleştiriyor. Milletin çocuklarına güzel haberler vermeli, onlara güzel yolun ne olduğunu göstermeli. Bu sebeple devlet memurlarını yeniden elifbadan başlatmak lazımdır…"[113]

Diğer taraftan Murad Bey, modernleşme olgusunun temele inmemesinden şikâyet ederek, ulema sınıfı ile ilgili de adımlar atılmamasını eleştirmektedir. Belirtilen diğer noktalar gibi, Abdülhamid ve onun bürokrat sınıfı arasında sirayet eden işbirliğinin, sadece ülkeyi soymaktan ibaret olduğunu da düşünmektedir. Osmanlı bürokrasisindeki olumsuz vaziyetle ilgili düşüncesi Mardin'in belirttiği üzere güvenilir bir "siyasi sınıf" kurmaktan başlamaktadır. Kendi deyimiyle "asalak" hale gelmiş bürokrat sınıfı için, düşünen ve "hizmet" ne demek olduğunu bilen sorumluluk sahibi kişilerin söz sahibi olması gerektiğine kanaat getirmektedir. Bir başka noktada ise, toplumun da modern yapıya uyumunun sağlanmasını ve anayasalı sistemde etkin hale gelmesini istemektedir. Ayrıca, vatandaşına değer veren devletlerin yaptığı gibi, toplumun şikâyetlerini, isteklerini vb. dikkate alabilecek bir kurumun da oluşturulmasını doğru görmektedir.[114]

Romanda diğer bir başkarakter olan Zehra Hanım'ın da kişiliğinden söz ederek, kendi istediği kendi arzu ettiği bir ahlak yapısını da Murad Bey tasvir etmiştir. Zehra Hanım'ın bir gün Nesrin kalfa ile Beyazıt'a doğru gelirken kadın ve erkeklerin edeplerini takınmadıklarını görüp üzülmüş, Şehzadebaşı'ndan geri dönmüş ve gece keyfini bozmuştur. Bunun dışında böyle durumlara ilişkin yapılan yorumlarında, Milli namusun nereye gittiği, dünyanın diline destan olan ar ve namuslu ırkımızın nerede olduğu, Allah'tan korkmak, halktan utanmanın yok mu olduğunun belirtilmesi de, önem arz etmektedir.[115] Burada anlaşıldığı üzere gelenekçi düşüncelerinin, yaşadığı dönemde meydana gelen olaylar karşısındaki durumu anlaşılmaktadır. Murad Bey Osmanlı yenileşmesinin, Batı tarzında olurken kendi yapısından tavizler vermemesine çok dikkat

[113] Kerim Çetinoğlu, *a.g.e.,* s.120-121.
[114] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s.128-130.
[115] Kerim Çetinoğlu, *a.g.e.,* s.92-94.

etmektedir. Aynı şekilde, Zehra Hanım'ın namuslu ve iffetli olan kişiliğinin belki de tüm Osmanlı toplumunda olması gerektiğini düşünmektedir. Diğer taraftan dini yapının da bürokrasi içerisindeki bozulmaya izin vermediğini, fakat bunun tam tersi bir durum bulunduğunu tekrarlayarak tam olarak anlaşılmasını umut etmektedir.

Murad Bey'in ekonomi ile ilgili düşüncelerini, Mansur Bey üzerinden görebilmek mümkündür. İşte burada kendisinin eleştirel düşüncesi diğer konularda olduğu şekilde tezahür etmektedir. Emin Paşa ile konuşmasında şöyle demiştir:

"*Maliyede sıkıntı var buyuruyorsunuz. Ortadaki israfa bakılırsa sıkıntı olduğuna inanılamıyor. Diyelim ki gerçekten sıkıntı var. Gidermek için teşebbüsten eser görülmüyor. Bu teşebbüsler, iktidarınız, vazifeniz dâhilinde değil midir? Anadolu içerisinde ürün fazlası ihraç edilememesinden dolayı çürüyüp istifade edilemiyor. Her türlü sıkıntı göze alınarak demiryolları yapılmak için çaba harcanıyor. Sermayeyi yalvararak çağırma faydalı, kutsal devletin gereklerinden iken, kendiliğinden gelenlerle fikir ve özel mesleklerden mahrum, vazifesiz memurlarla bitmez tükenmez bitmek bilmeyen boş kırtasiyelerden usanarak üzülerek geri gidiyorlar…"*[116]

Görüldüğü üzere Murad Bey, ekonomik durumun ne gibi olaylar vasıtasıyla kötü duruma geldiğini ve bunda sorumluluğun kime ait olduğunu söyleyerek, çıkış yolları sunmaktadır. Sorumlu kişilerin kendilerine verilen bu görevleri kötüye kullanmalarının da bir ihanet olduğunu söylemesi de bakış açısının nerede durduğunu göstermektedir. Bunun dışında Murad Bey'in Mizan gazetesindeki makalelerinde, "ölçülü" olmanın bir amaç belki de bir davranış olması gerektiğine inanmakta olduğu görülmektedir. Toplumda ortaya çıkan israf durumunun gelir-gider dengesini bozmasından yakınmakta ve bunun kişileri gayri meşru kazanç yollarına ittiğini belirtmektedir.

Ticari konulara ilişkin olarak serbest usullerin yararlı olduğunu, fakat bunun yanında himayenin de özel yararları olduğundan bahsetmektedir. Serbest ticaretin ancak gelişmiş toplumlarda yararlı olacağına, Osmanlı gibi sanayisi gelişmemiş bir ülkede bunun doğru olmayacağını da ifade etmektedir. Kapitülasyonların ülkeyi açık Pazar haline getirmesinin zararlarını belirtirken, ortadan kaldırılması için yönetimin kararlı bir şekilde hareket etmesi noktasında görüş bildirmektedir. Yabancıların buna karşı tepkiler vereceklerini fakat daha fazla bir şey yapamayacaklarını da açıklamaktadır. Diğer taraftan, Maliye Nezareti'ne yabancı uzmanların getirilmesine de karşı çıkmaktadır. Bu kişilerin Osmanlı'nın yararına çalışmayacakları ve kendi ülkelerine olumlu bir etki yapacak şekilde çalışacaklarına inanmaktadır. Bu sebeple ekonomik durumun daha da bozulmasına yol açacağını düşünmektedir.

[116] Kerim Çetinoğlu, *a.g.e.*,s.190.

Tarım ve Hayvancılık konusunda da düşüncelerini açıklayan Murad Bey, bu alanın da, Osmanlı İmparatorluğu için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Bu alanın gelişmesi için yönetimin iyileşmeler yapması, ziraat mektepleri açması ve örnek çiftlikler kurmasını da olumlu bir durum olarak görmektedir. Yine bu alandaki ilerleme için Avrupa'ya gönderilen kişilerin de önemli etkiler yapacaklarını söylemektedir. Çiftçilere yeni tekniklerin tanıtılması ve ürün yetiştirmedeki yolların öğretilmesini ziraat müfettişleri vasıtasıyla yapmanın uygunluğunu ve katkılarını da belirtmektedir. Tarımsal ürünlerin ihracat ve ithalatında uygulanan gümrük usullerinin dengeli olmamasından şikâyet etmekte ve bunların iyileştirilmesi gerektiği şeklinde görüş beyan etmiştir.

Sanayi kısmına bakıldığında, yün, pamuk ve dokumacılık ile ilgili olarak Padişahın gümrük resminden muafiyet ile ilgili iradesinin yerli sermayedarların fabrika açmasına yol açacağını düşünmüştür. Ancak, düşüncesinin gerçekleşmemesini görmesi, onu bir hayli olumsuz etkilemiştir. Bu olayın sebebi, alanda kullanılacak teknik aletlerin ülkede mevcut olmaması dışarıdan alınmasını gerektirdiğinden ve bunun da masrafa yol açması sebebiyle meydana geldiği belirtmektedir. Sanayiye sahip olmayan bir ülkenin kalkınmada geri kalacağını ve refah içinde yaşamanın mümkün olmayacağını savunmaktadır. Ülkedeki küçük işletmelerin de ilkel teknikleri kullanmasından yana da dert yanmaktadır. Milli bir sanayi tesisi için yerli sermayedarların harekete geçmesini ve bunun sadece devletten beklenmemesini söylemektedir. Yerli ürünlerin her alanda desteklenerek ülke içerisinde sermaye birikiminin yaratılmasını gerekli bir durum olarak görmektedir. Bu sayede ülkedeki üretim kollarının talep üzerine, daha etkin ve sağlıklı bir çalışma içine girerek, kaliteli ürünler meydana getireceklerini düşünmektedir. Ülkenin ekonomik olarak rahatlaması adına, dış borçların azaltılması ve bunun içinde israftan kaçınılmasını öğütlemektedir. [117]

[117] Ömer Karaoğlu, "Osmanlı İktisat ve Maliyesi'ne Yerli Bir Yaklaşım", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,* C.VIII., S.II., 2013, s.192-199.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki aydınların içinde İslamcı görüşleri ve Tarih bilgisi ile ün yapan Murad Bey, İstanbul'a 19 yaşında bir genç olarak gelmiştir. O, Dağıstan'da doğup büyümüş, eğitim almış ve Aydınlanma Dönemi'nin etkili fikir adamı ve yazarlarından Rousseau ve Montesquieu'den etkilenmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Mekteb-i Mülkiye'deki Tarih Hocalığı yaparak hürriyet ve meşrutiyet isteyen gençleri önemli derecede etkilemiştir. Çıkarmış olduğu Mizan gazetesi onun Mizancı adı ile anılmasına yol açmıştır. Kendisi, ülkedeki durum üzerine çeşitli düzenlemeler ile Abdülhamid'in karşısına çıkmış, fakat pek kabul görmemiştir. Ayrıca, gitmiş olduğu Paris ve Mısır'da Abdülhamid'e karşı eleştirilerini sivri bir şekilde yapmazken, hükûmet için sert bir şekilde yapmıştır.

Paris'te bulunduğu sürede Jön Türkler içerisinde "Milli İktisat" yanlısı ve Pozitivist Ahmed Rıza ile karşılıklı eleştiri mecrasına girmiştir. Aralarındaki çekişme Murad Bey'in İslamcı olması ve Ahmed Rıza'nın ise İslam'ı sosyal bir araç olarak görmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Birbirlerini bu konu üzerinden suçlarken diğer taraftan Yunan Savaşı, Ermeni Sorunu gibi konularda da zıt kanatları temsil etmişlerdir. Ahmed Rıza Abdülhamid'i eleştirmekten geri durmazken, Murad Bey Abdülhamid'i destekler nitelikte görüşler beyan etmiştir. Bu arada kendisinin görüşlerinin çelişkili ve zıt noktalar teşkil ettiğini Abdülhamid için kullanmış olduğu "Pinti Hamid", "Uğursuz" gibi söylemleri açığa vurmaktadır.

Murad Bey, Paris'te bulunurken İttihat ve Terakki'nin başına geçerken, merkezi Cenevre'ye taşımış ve de Mizan gazetesini cemiyetin yayın organı haline getirmiştir. Abdülhamid'in kendisini davet ederek reform önerilerini dinleyeceğini belirtmesi üzerine İstanbul'a dönmüştür. Kendisi Şura-yı Devlet Maliye Azası olarak İstanbul'da görev yapmıştır. 1908'deki Meşrutiyet ilanına olumlu yaklaşan Mizancı Murad Bey, İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetin içine dâhil olmuştur. Bu durumun sebebinin de Murad Bey'in İttihat ve Terakki'nin muhalefeti susturma üzerine uyguladığı politikalarının bir istibdat rejimi getirmek olduğu da bir gerçektir. Murad Bey, muhalefetten Ahrar Fırkası ve Volkan gazetesi ile birlikte bu duruma isyan etmiştir. Muhalefetin alaylılar ile birlikte ayaklanması üzerine Harekât Ordusu İstanbul'a gelmiş ve sıkıyönetim kurmuştur. Murad Bey ise yazmış olduğu yazılar üzerine Divan-ı Harb tarafından yargılanmış ve Rodos'a müebbet kalebent olarak sürülmüştür. Affedilmesi üzerine İstanbul'a dönünce çok etkin bir hayat sürmese de İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirilerine devam etmiştir.

Murad Bey görüldüğü üzere Abdülhamid rejimine de İttihat ve Terakki rejimine de hem sempati duymuş hem de karşı durmuştur. Bu yaklaşımları süreç içerisinde değişmiş ve tuttuğu yolun doğruluğunu savunmaktan da geri durmamıştır. O, İmparatorluğun

kurtulması açısından beyan ettiği fikirlerde "asalak" bir yapıya bürünen Yıldız Bürokrasisinden kurtulmayı öngörmüştür. Yine devletin kurtarılmasıyla ilgili olarak israfın engellenmesi, sanayi ve tarımda çeşitli ilerlemelerin yapılmasından da bahsetmiştir. Toplumda ahlakın ön plana çıkarılması ve öz değerleri de kendisine bir yol edinmiştir. Murad Bey çıkarmış olduğu Mizan gazete ve Mekteb-i Mülkiye'de iken yazmış olduğu "Tarih-i Umumi" adlı eser ve siyasi yaşamıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine farklı bir hava katmış önemli bir aydın olmuştur.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Abdullah, Fevziye. "Mizancı Murad Bey". *Tarih Dergisi.* C.2, S.3-4, 1952.

Ahmad, Feroz. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.* İstanbul: Sander Yayınları, 1971.

Akşin, Sina. *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki(B).* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki(A). 3.Baskı,* Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi (C). 8.Baskı.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Argıt, Celile Eren(Ökten) (Haz.). *Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1977.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma. 20. Baskı.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi. 9.Baskı.* İstanbul: İletişim Yayınları, C.1., 2011.

Çakmak, Diren. *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Evrimi.* İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2011.

Çavdar, Tevfik. *İttihat ve Terakki.* İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Çelik, Bilgin. "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945)". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayınları,* C.12., S.1., 2010.

Çetinoğlu, Kerim (Haz.). *Turfanda mı Turfa mı?.* İstanbul: Beyaz Balina Yayınları, 2005.

Durmaz, İbrahim. "Osmanlıcılık ile İslamcılık Arasında bir Düşünür: Mizancı Murad Bey ve Siyasi Görüşleri". *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* 2014.

Emil, Birol. *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Ergenekan, Melis. “Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi”. *Global Media Journal* , S.2., 2011.

Göçek, Fatma Müge. *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü.* Ankara: Ayraç Yayınları, 1999.

Hanioğlu, Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük.* İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Karabekir, Kazım. *İttihat ve Terakki Cemiyeti.* İstanbul: TÜRDAV Ofset Tesisleri, 1982.

Karaoğlu, Ömer. “Osmanlı İktisat ve Maliyesi’ne Yerli Bir Yaklaşım”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,* C.VIII., S.II., 2013.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu. 7.Baskı.* Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri. 5.Baskı.* İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Özdemir, Mehmet ve Zekeriyya Kantaş. “Mizancı Murad ve Turfanda mı Turfa mı Romanında Eğitim”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* S.3/2, 2014.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç. *Sovyet Gözüyle Jön Türkler.* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.

Polat, Ferihan ve Gündüz Derer. “Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakâr Batılılaşma Yanlısı Bir Jöntürk: Mizancı Murad”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C.43, S.9, 2016.

Savaş, Mevhibe. “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki ve Basın”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi,* 1998.

Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Toksöz, Meltem. “The World of Mehmed Murad: Writing Histories Universelles in Ottoman Turkish”. *The Journal of Ottoman Studies,* 2012.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler.* İstanbul: İletişim Yayınları, C.1., 1998.

Uçman, Abdullah. "Mizancı Murad". *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.30, 2005.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi.3. Baskı.* İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.

Yıldız, Emrah. "Osmanlı Devleti'nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umumi'si". *Türk Tarih Eğitimi Dergisi,* C.4, S.2, 2015.

Arşivler ve Gazeteler

BOA.DH.MUİ.098.02.16.01.02.

BOA.3568.267583.001.001.
BOA.MV.127.10.

BOA.BEO.3541.265546.

BOA.HR.SFR.04.578.4.
BOA.Y.PRK.ASK.225.137.
BOA.HR.SFR.3.452.48.1.1.

BOA.HR.SFR.3.452.43.1.1.

BOA.HR.SFR.3.452.38.1.1.

BOA.HR.SFR.3.449.69.1.1.

BOA.Y.PRK.BŞK.49.51.1.1

BOA.Y.PRK.A.10.83.1.1.

BOA.İ.DH.1222.95646.1.1.

BOA. MF.MKT.75.71.1.

Murad, Mehmed. "Maarif Nezareti". *Mizan Gazetesi*, 22 Temmuz 1909.

Taha Toros Arşivi, Dosya No: 106/A-132, *Mizancı Murad Bey'in Memlekete Dönüşü.*

Taha Toros Arşivi, Dosya No: 106/A-132, *Mizancı Murad Bey(Politikacı ve Romancı Olarak).*

Taha Toros Arşivi, Dosya No: 106/A-132.

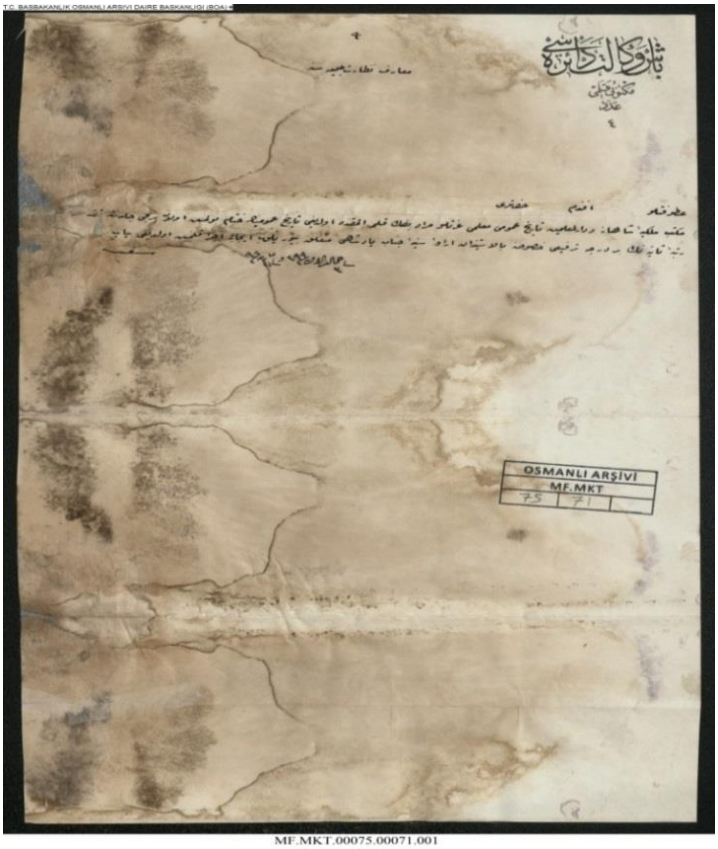
Ekler

Ek1. Mizancı Murad Bey'in Gençlik Fotoğrafı.

TT. 562228
PHOTOGRAPHIE
G. BAGHDASARIAN
à Mahmud Pacha Bezdjiler Sokai N° 8
CONSTANTINOPLE
Taha Toros Arşivi
0015622280 08

Ek 2. Murad Bey'in Tarih-i Umumisi İçin taltifi

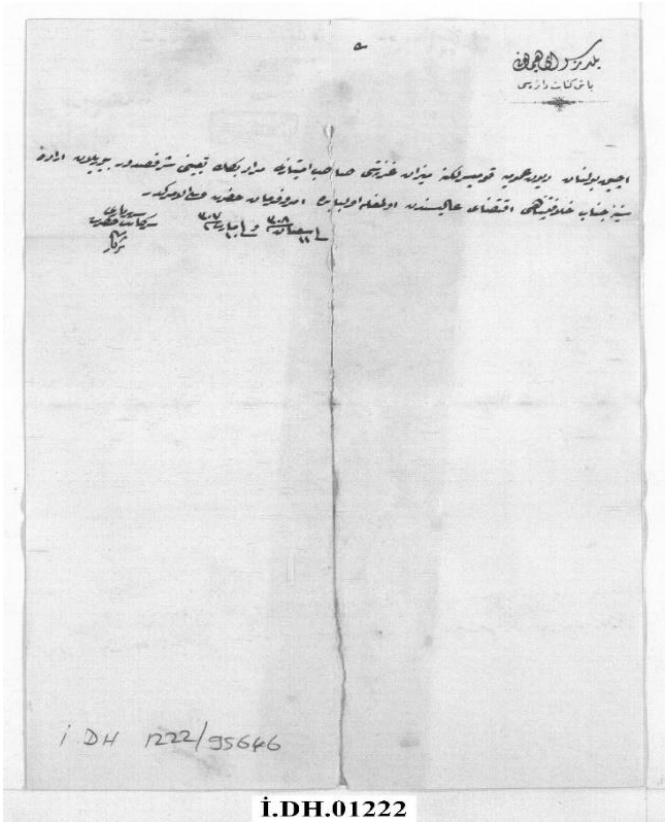

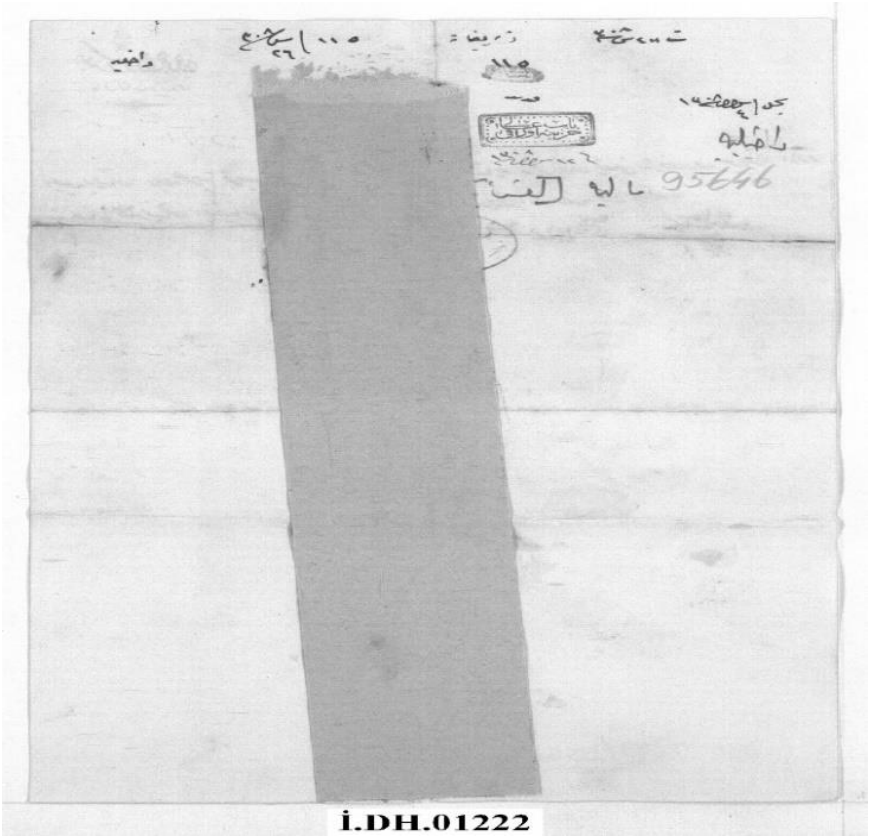
MF.MKT.00075.00071.001

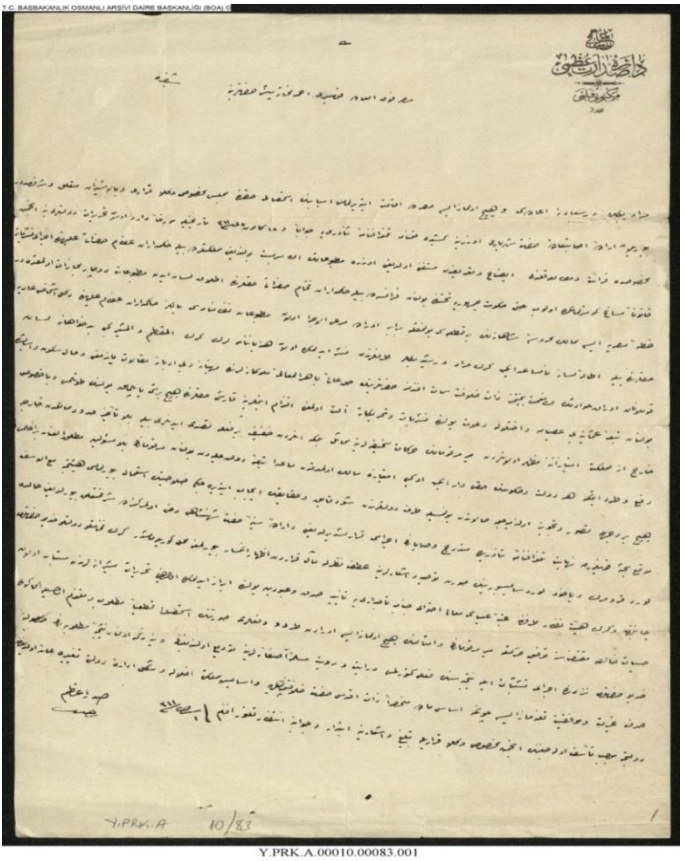
MF.MKT.00075.00071.001

Ek 3. Duyun-u Umumiye Komiserliğine Mizan Gazetesi Sahibi Murad Bey'in Tayini.

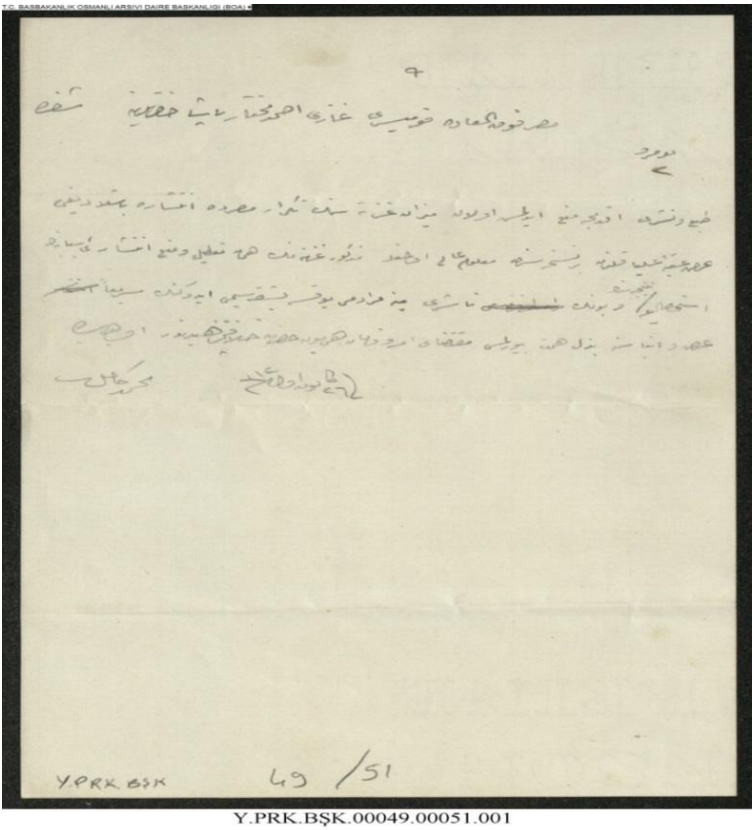

İ.DH.01222

Ek 4. Murad Bey'in Mısır'daki Faaliyetleri İçin İade Edilmesi ve Mizan'ın Kapatılması Hakkında.

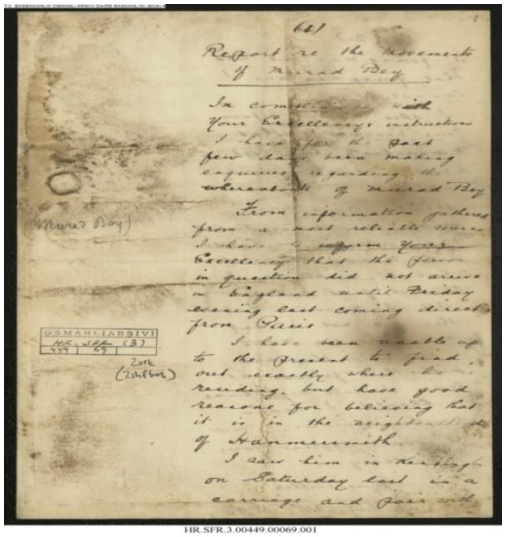

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.A.00010.00083.001

Y.PRK.BŞK.00049.00051.001

Ek 5. Ahmed Rıza ve Murad Bey'in Londra'daki faaliyetleri hakkında gazetelerde çıkan haberler.

Report re the Movements of Murad Bey

In connection with Your Excellency's instruction I have for the past few days been making enquiries regarding the movements of Murad Bey

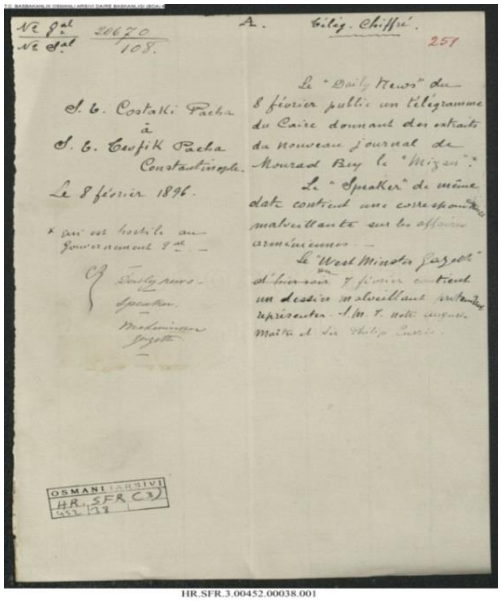
From information gathered from a most reliable source I have to inform Your Excellency that the person in question did not arrive in England until Friday evening last coming direct from Paris

I have been unable up to the present to find out exactly where he is residing, but have good reasons for believing that it is in the neighbourhood of Hammersmith.

I saw him in Kensington on Saturday last in a carriage and pair with

OSMANLI ARŞİVİ

HR.SFR.3.00449.00069.001

N° Gal 20670
N° Sal 108.

A. Daily Chiffré. 257

S. E. Costaki Pacha
à
S. E. Tewfik Pacha
Constantinople.

Le 8 février 1896.

Le "Daily News" du 8 février publie un télégramme du Caire donnant des extraits du nouveau journal de Mourad Bey le "Mizan".

Le "Speaker" de même date contient une correspondance malveillante sur les affaires arméniennes.

Le "West Minster Gazette" du 7 février contient un dessin malveillant intitulé représentant S.M.I. notre auguste Maître et Sa Haute Suzeraine.

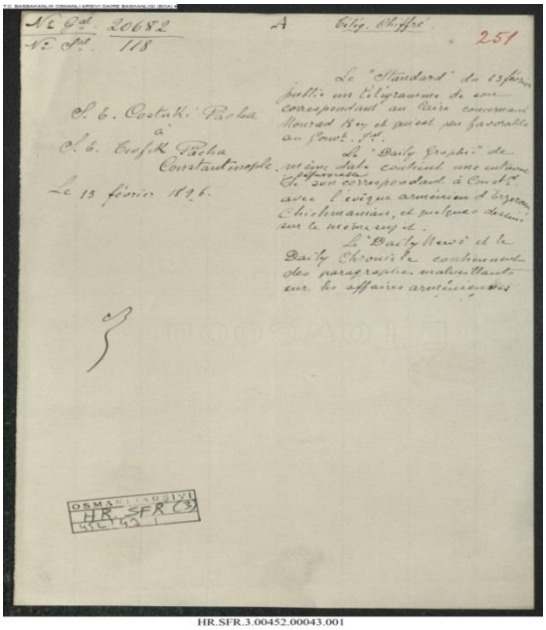
* par est hostile au Gouvernement I.al

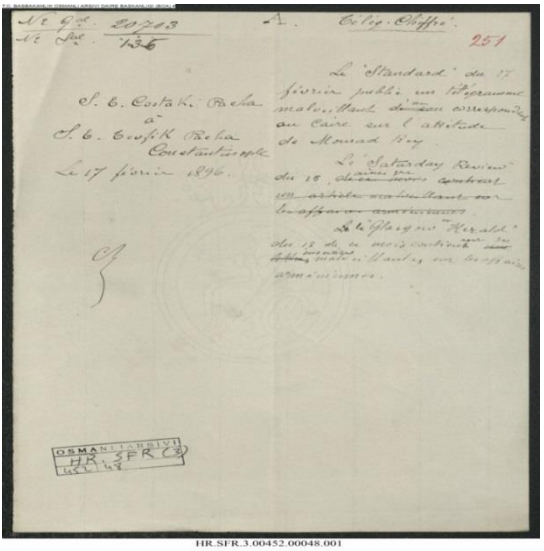
CJ

Daily News
Speaker
Westminster Gazette

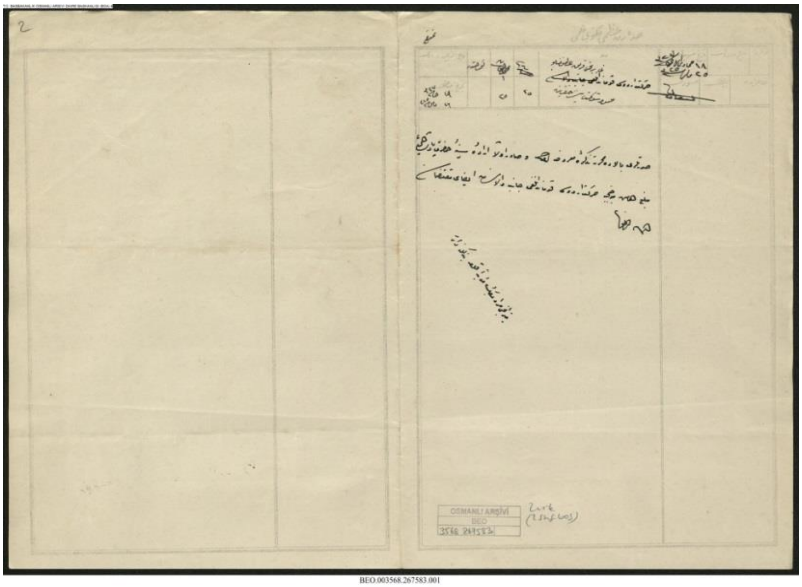
OSMANLI ARŞİVİ
HR.SFR.C3
1321 137

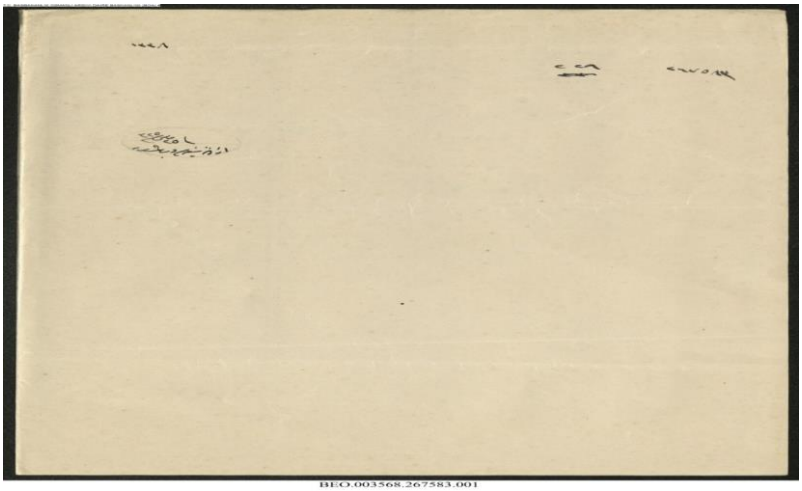
HR.SFR.3.00452.00038.001

OSMANLI ARŞİVİ
HR.SFR.3
HR.SFR.3.00452.00043.001

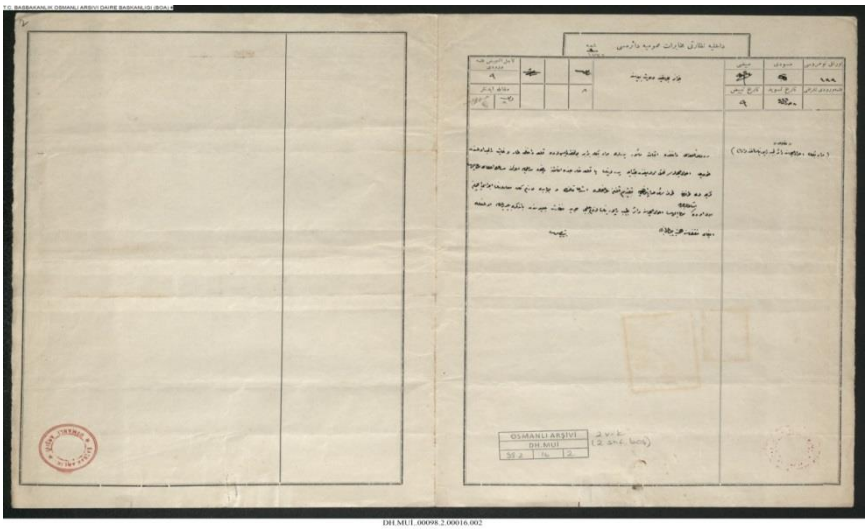

OSMANLI ARŞİVİ
HR.SFR.3
HR.SFR.3.00452.00048.001

Ek 6. Kalebendliğe Mahkûm Edilmesi.

Ek 7. Rodos'taki Mizancı Murad'ın Sıhhatinin Bozukluğu Hasebiyle Kale Dışına veya Midilli'ye Nakli Talebi.

Ek 8. Eski Takvimlerde Murad Bey.

Ek 9. Paris'teki İdarehanesi.

Ek 10. Sekiz Ağustos 1908(15 Recep 1326) Tarihli Mizan Gazetesi'nin İlk Sayfası.

میزان

نسخه‌سی (۱۰) پارەیەدر

[794]